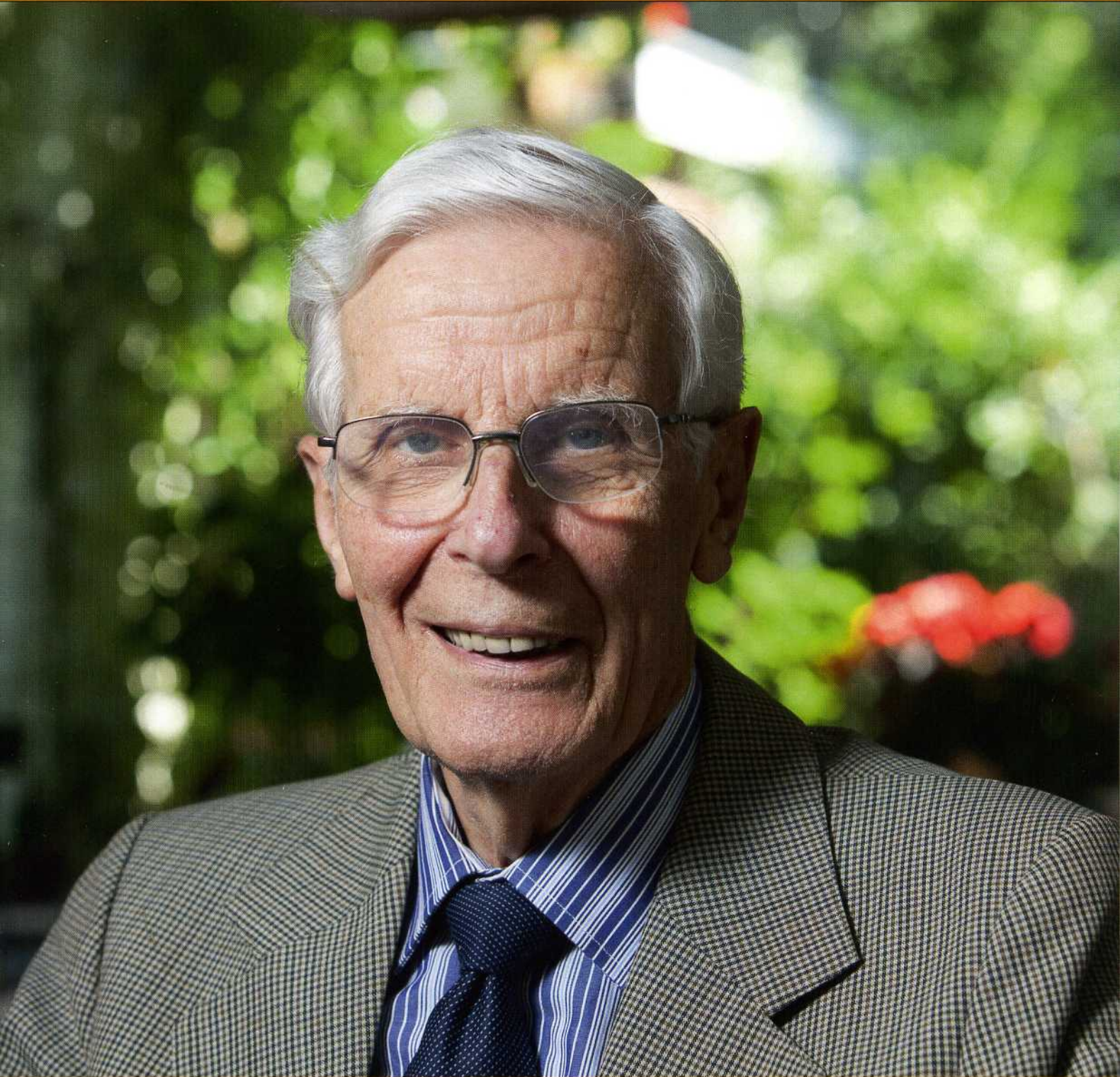

elkkwartaal

uitgegeven door de Evangelisch-Lutherse synode | jaargang 18, nr. 2 | juni 2018

Joop Boendermaker 1925-2018

KALME: communicatie in Europa

Vrouwen in de bijbel: hoe 'gewoon' is dat?

Ten geleide

Dat deze *Elkkwartaal* voor een groot deel in het teken staat van Joop Boendermaker zal niet verwonderen. Velen werkten met hem, vele bemoedigde en inspireerde hij. Enkelen daarvan schrijven in dit nummer, vanuit verschillend perspectief, over het leven van 'JPB' en hoe zij zich hem herinneren.

Ook voor ons, redactie, was zijn invloed stimulerend. Als zijn bijdrage voor het nieuwe nummer binnenkwam - steevast als eerste, ruim vóór de deadline - was het een feest die kopij te openen en erover met hem in contact te zijn. Over de liederen die hij koos, met nadruk op tekst én melodie, waarmee hij menigeen tot beter lezen en luisteren bracht en aandacht vroeg voor 'wat je werkelijk zingt'. Zo was hij ook een wegwijzer in het nieuwe Liedboek. De grote en enthousiaste deelname aan de recente

Liedboekdag zou hem goed hebben gedaan. Zijn laatste bijdrage voor *Elkkwartaal* - die hij per se nog wilde leveren - schreef hij vanuit zijn ziekenhuisbed. Met een ontroerend afscheidswoord aan zijn lezers.

Het verlies van deze nestor binnen de lutherse kerk is voelbaar op (inter)kerkelijk, luthers, theologisch, liturgisch, pastoraal én persoonlijk terrein. We gedenken hem met warmte en indachtig zijn 'ga vooral dóór', richten we ons verder op een optimale invulling van *Elkkwartaal*. 'Belangrijk werk', noemde Joop dat.

Zo voortzettend gaan we toch een nieuwe zomer in.

*Alma Evenhuis &
Ingeborg Kriegsman*

Inhoud

Meditatie: Luthers moed kan ons inspireren	3	In memoriam prof. dr. J.P. Boendermaker	16
Vrouwen in de Bijbel - hoe 'gewoon' is dat?	4	Enkhuizen, een kleine en positieve gemeente	18
KALME: communicatie in Europa	7	De Amsterdamse Augustanahof,	
Goede muziek op een goed instrument	8	hoe gaat het daar intussen?	20
5x visitatie: "We zijn geen bedrijf"	9	Nieuwe synodevoorzitter Saskia van Meggelen	21
Andreas Wöhle op bezoek in Ede	10	Luthers erfenis in de Nederlandse	
Oostwaarts, ruggespraak met de gemeente	11	protestantse kerkmuziek	23
Betrokken en bevlogen,		kriskraskort	24
in memoriam Johannes Pieter Boendermaker	12	Luther en zijn keurvorst: toegewijde schakers	26
Zing mijn ziel voor God uw Here	14		

Colofon

Elkkwartaal verschijnt vier keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan degenen die ingeschreven staan in het register van Evangelisch-Lutherse leden in de Protestantse Kerk in Nederland. Overname van artikelen en foto's is toegestaan na overleg met de redactie en met vermelding van de uitgave van *Elkkwartaal* en vermelding van auteur en/of fotograaf.

Redactie

Alma Evenhuis (hoofdredacteur)
Ingeborg Kriegsman (hoofdredacteur)
Klaas Touwen (voorzitter)
Rien Sprong (secretaris)
Martje van der Heijden
Chris Eckel

Redactieadres:

Redactie Elkkwartaal
p/a Lingedijk 207
4163 LK Oosterwijk
redactie.elkkwartaal@gmail.com

Kopij volgend nummer

Inleveren voor 27 augustus 2018 bij
redactie.elkkwartaal@gmail.com

Giften

U kunt Elkkwartaal financieel steunen via
NL36INGB0002203600 t.n.v. PKN inzake
Elkkwartaal o.v.v. gift Elkkwartaal. De
Protestantse Kerk heeft een ANBI-status.

Adreswijzigingen of klachten over bezorging

Als u lid bent van een evangelisch-lutherse
gemeente: bij uw kerkenraad.
Als u alleen bent ingeschreven in het landelijke
lutherse ledenbestand óf als u geen lutheraan
bent:

Abonnementenadministratie

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Neder-
land, Postbus 8504, 3503 RM Utrecht, e-mail:
abonnementen@protestantsekerk.nl, telefoon
(030) 880 18 80.

Website

Dit nummer en vorige nummers zijn te
raadplegen op www.protestantsekerk.nl onder
abonnementen.

Productie

Afdeling Communicatie en Fondsen-werving
Protestantse Kerk in Nederland.

Grafische verzorging

Ladenius Communicatie (vormgeving),
De Groot Drukkerij (drukwerk).

Bij de voorpagina

Joop Boendermaker (foto: Sjaak Verboom)

Luthers moed kan ons inspireren

Vorige week was ik een paar dagen in Rome. Een indrukwekkende stad, waar je van het ene historische hoogtepunt naar het andere wandelt. Gebouwen uit de Romeinse tijd zijn in goede staat bewaard gebleven. Het Pantheon, een kerk uit de tweede eeuw, is nog helemaal in tact. Rome is een oude stad waar Luther ook geweest is, waar hij van onder de indruk was, waar hij snel een tegenzin tegen kreeg.

Als toerist zie je de plekken waar je over gelezen hebt en dan kunnen die plaatsen zomaar een emotionele lading krijgen. De pracht en praal van de Sint Pieterskerk, wat zou Luther daar nu van gevonden hebben? Toen hij daar rondliep was deze basiliek in aanbouw, nu is hij klaar. Ik zag dat een bedelaar vriendelijk verwijderd werd door de politie, daar was Luther toen al boos over. Het was voor hem een stadsbezoek waar hij al jarenlang van gedroomd had, maar het bleek een droom waaruit hij door zijn kritische blik snel wakker werd geschud. Luther was te voet naar Rome gekomen, het was voor hem een pelgrimstocht, een tocht waarvan hij met een ander gevoel terugkwam dan hij had verwacht. Voor mij als toerist is Rome een stad die het verleden tastbaar maakt, een stad die veel indruk maakt, maar ook gewoon een stad waar ze heerlijke ijsjes verkopen.

Deze bewogen Rome-ervaring heeft Luther vast later ook geholpen toen hij besloot dat het tijd werd om de gang van zaken in de kerk ter discussie te stellen. Hij vond het nodig zich uit te spreken en stak zijn nek uit toen hij zijn stellingen naar buiten bracht. Hij

wilde een discussie op gang brengen, maar in de praktijk stond hij op tegen Rome. Daar was veel moed voor nodig. Hij had ook kunnen kiezen voor een leven zonder al te veel complicaties. Gewoon zijn werk doen en verder geen gedoe, maar dat kon hij niet. Hij

Sint Pieter (foto: Marlies Dorhout-Kuijvenhoven)

zag dat dingen niet goed gingen en hij moest daar wat aan doen. Dat was ongelooflijk dapper. Opstaan voor wat hij juist vond, ook al moest hij daar grote offers voor brengen. Het paste wel bij hem, hij had tenslotte al vaker in zijn leven weerstand overwonnen. Hij had al moed moeten

tonen om priester te kunnen worden. Zijn vader had andere plannen voor hem gehad en toch koos hij ervoor om zijn roeping te volgen. Door zich kritisch op te stellen ten opzichte van de kerkelijke machthebbers in Rome, zette hij die roeping op het spel en zelfs meer dan dat: zijn leven. Hij stond voor zijn visie en idealen, hij kon niet anders, maar dat was tegelijkertijd heel dapper.

Door die moed kunnen wij ons misschien laten inspireren. Die moed hebben wij vandaag de dag ook nodig. In onze tijd zijn veel lutherse gemeenten erg klein geworden en daarbij lopen we tegen problemen aan van een tekort aan menskracht of financiële middelen. Dan kan het nodig zijn dat je keuzes moet maken die pijn doen. Kleine gemeenten moeten soms grote stappen zetten.

Er is lef voor nodig om over de toekomst na te denken. Er kan moed voor nodig zijn om jezelf bepaalde vragen te stellen. Voor wie zijn wij kerk? Wat betekent het om kerk te zijn? Hoe blijf je enthousiast, ondanks de zorgen over de toekomst? Dat zijn vragen die tijd en moed nodig hebben om als gemeente samen over na te denken.

Luther koos niet de gemakkelijkste weg, hij deed de dingen niet omdat hij dat nu eenmaal zo gewend was. Hij keek altijd naar wat het evangelie hem te vertellen had, wat God van hem wilde. Hoe hij gestalte aan zijn roeping kon geven. Daarbij gaf zijn bezoek aan Rome mogelijk een beslissende wending.

*Jantina de Ruiter
predikant lutherse gemeente Enkhuizen*

Vrouwen in de Bijbel - hoe 'gewoon' is dat?

Op zaterdag 17 maart was de jaarlijkse NLVB-studiedag in de lutherse kerk aan de Hamburgerstraat in Utrecht. Het jaarthema 'Hier staan wij, hier gaan wij' werd belicht vanuit bij naam gekende vrouwen en naamloze vrouwen in de Bijbel.

In workshops werd gezongen onder leiding van Sebastiaan 't Hart, gestudeerd op Bijbelverhalen en liturgisch bloemwerk gemaakt onder leiding van Irene Burghoorn. Op die manier werd gezamenlijk toegewerkt naar de afsluitende viering. Voorzitter dominee Marianne van der Meij-Seinstra verzorgde de inleiding. Tijdens haar studie en in de jaren waarin zij werkzaam was als gemeente-predikant waren liturgie en kerkmuziek en feministische theologie haar aandachtsgebieden.

Lang overheersende mannelijke visie

Marianne van der Meij constateert dat de bijdragen van vrouwen in het Eerste Testament veelal worden weggelaten. Blijkbaar was men niet in staat of bereid om na te denken over hoe ongeveer de helft van de bevolking leefde. Door wetenschap te bedrijven vanuit feministisch perspectief wordt dat evenwicht enigszins hersteld. De leefwijze van vrouwen in de wereld van de Bijbel heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de vormgeving van het latere westerse leven. Onderzoek is belangrijk om die mensen zichtbaar te maken, die lange tijd zijn weggedrukt door de overheersende

androcentrische (mannelijke) visies in het verleden.

Van je moeder ben je zeker, van je vader niet

Van in de Bijbel genoemde namen is slechts 9% de naam van een vrouw. Dat suggereert dat vrouwen maatschappelijk en religieus weinig invloed hadden. Uit archeologisch onderzoek en DNA-onderzoek blijken de zaken toch genuanceerder te liggen. De economie van het oude Israël, een agrarische samenleving, draaide voor een groot deel op vrouwen. Om een huishouden te runnen waren vrouwen, afhankelijk van het seizoen, zo'n tien uur per dag kwijt. Hun taken waren tijdrovend en vereisten veel bekwaamheid, ervaring en planning. Ook voor de bevolkingsgroei waren vrouwen belangrijk, met alle risico's die daarbij horen. In de bijbel zijn veel verhalen te vinden waarin vruchtbaarheid of het gebrek daaraan een terugkerend thema is. Namen van zonen worden genoemd, die van dochters - een enkele uitzondering daargelaten - meestal niet. Dat is toch wonderlijk als je bedenkt dat de joodse identiteit via de moeder wordt doorgegeven: van je moeder ben je zeker, van je vader niet.

In het religieus leven

Uit archeologisch onderzoek bleek dat vrouwen deelnamen aan het religieuze leven - ook als organisatoren - maar het was voor hen niet mogelijk om als priester te dienen. Die functie bleef voorbehouden aan mannen uit de priester-stam (van oudsher is dat de stam Levi). Vrouwen verrichtten wel sacrale handelingen in de publieke dienst: als klaagvrouw of als dichteres voor de doden (Jer. 9,17; II Kron. 35,25). Ze traden ook op als danseres, zangeres en musicerden bij grote gebeurtenissen (Ri. 21,21). Bekende voorbeelden zijn lofliederen, gezongen door vrouwen bij de viering van Israëls overwinning op de vijand door goddelijk ingrijpen (Ex. 15,20-21 = Mirjam; Ri. 5 = Debora; I Sam. 18,6-7 = vele naamloze vrouwen).

De vrouw als getuige

De tijd van het Tweede Testament bevat veel beelden van vrouwen die water putten, graan malen, lichamen zalven, reizen, in gesprek zijn en bidden. Maar die afzonderlijke beelden vormen geen samenhangend geheel. Toch wordt door moderne historici een aantal aspecten aan het licht gebracht: overblijfselen van geschriften van vrouwen; geschriften van mannen over vrouwen; én archeologische opgravingen van particuliere of publieke gebouwen zijn een bron van kennis geworden over het verloren en verborgen verleden van vrouwen. Uit het Tweede Testament blijkt dat vrouwen heel verschillende levens konden hebben, op grond van geografische, etnische en economische verscheidenheid. In de tijd van het Romeinse rijk leefden christenen ten tijde van het Tweede Testament (eerste eeuw van onze jaartelling) onder Romeinse heerschappij die zeer hiërarchisch georganiseerd was. De vrouw werd als minderwaardig gezien en stond, een enkele uitzondering daargelaten, laag op de maatschappelijke ladder. Des te opvallender is dat in het Tweede Testament, verhou-

liturgisch bloemschikken (foto: Martje van der Heijden)

dingsgewijs, veel vrouwen worden genoemd. Alle evangelisten vertellen dat niet alleen mannen maar ook vrouwen Jezus volgden. Jezus noemt een vrouw 'dochter van Abraham' (Lk. 13,16) en rekent dus niet alleen op de 'zonen van Abraham'. Het feit dat Maria - de zus van Martha en Lazarus - aan de voeten van Jezus les ontving, was ongebruikelijk. Als Jezus gekruisigd is, staan de vrouwen van verre te kijken (Mt. 27,55-56). Zij zijn er ook, als Hij in het graf wordt gelegd én als Hij is opgestaan uit de dood. Zij ontmoeten Hem als eersten (Mt. 28,1-10). Ze treden op als getuigen, in een Romeinse wereld waarin aan het getuigenis van vrouwen doorgaans geen enkel geloof gehecht werd.

Feministisch theologe Manuela Kalsky benadrukt overigens dat het bij het lezen van Bijbelteksten geen kwaad

studiegroep (foto: Martje van der Heijden)

kan ook tussen de regels door te lezen: als in een brief van Paulus staat dat vrouwen moeten zwijgen, dan deden ze kennelijk hun mond open!

Martje van der Heijden

Het Oude en Nieuwe Testament worden ook wel benoemd als Eerste en Tweede Testament. Dit heeft de voorkeur van de auteur van dit artikel. Omdat 'oude' vaak wordt geassocieerd met afgedaan, ten gunste van het 'nieuwe'. Maar, 'oud' is niet per definitie minder; het 1e is toch niet afgedaan als het 2e is verschenen? Lastig, want het principieel andere (waarom zijn wij christenen) raakt zo ondergeschikt. Welke keus ook, je schiet eigenlijk tekort. Zo zijn verschillende (principiële) visies dus mogelijk. [red.]

Lutherse Europese Commissie Kerk en Jodendom

Van 26 tot 30 april 2018 vergaderde de Lutherse Europese Commissie Kerk en Jodendom in Amsterdam. In deze commissie komen al meer dan veertig jaar vertegenwoordigers van verschillende, vooral Midden- en Oost-Europese Lutherse kerken en hun joodse gesprekspartners, eens per jaar bijeen. Bij de studieconferenties worden uitdagingen en kansen in het gesprek en bij de verhouding tussen Joden en Christenen in Europa in de context van de maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht. Afsluitend werd de volgende verklaring opgesteld: De Lutherse Europese Commissie Kerk en Jodendom (LEKKJ), die al meer dan veertig jaar werkt op het veld van de Christelijk-Joodse dialoog, vergaderde over het thema *Joden, Christenen en Moslims*.

De LEKKJ feliciteert de burgers van de staat Israël en allen die zich met Israël verbonden voelen met de zeventigste verjaardag van het bestaan van de staat. Wij zijn dankbaar voor diens bestaan en voor het feit dat deze voor velen 'heimat' betekent. Tegelijk weten wij van de pijn, de teleurstelling en de frustratie van mensen op beide kanten van het Israëlisch-Palestijns conflict. Wij zien met zorg het groeiende - ook Israël-gerelateerde - antisemitisme, waardoor de Joodse gemeenschap van verschillende kanten bedreigd wordt. Antisemitisme vormt een gevaar voor democratische samenlevingen en hun openheid, pluraliteit en solidariteit. Er is ook antisemitisme in de Moslimgemeenschap. Toch houden wij eraan vast,

dat de Christelijk-Joodse relatie niet mag worden gebruikt als middel om Moslims buiten te sluiten en de Islam te diffameren.

Wij zijn ervan overtuigd dat ontmoeting, dialoog en gezamenlijk handelen, zoals deze al vele jaren lang door LEKKJ worden gepraktiseerd, ertoe bijdragen dat vooroordelen en ressentimenten worden overwonnen en netwerken geschapen, die door empathie en solidariteit gedragen worden. Wij roepen de Christelijke gemeenten op, door initiatieven als de 'Dag van het Jodendom' en de viering van Israëlzondag, de verbondenheid met de Joodse gemeenten tot stand te blijven brengen en te verdiepen. Dit omvat ook het zoeken naar contact met Joden en Joodse instanties en het ontwikkelen van wegen voor samenwerking.

Bestuur LEKKJ

woord&visie

Een nieuw tijdperk...

Het voelde vreemd, de gedachte dat hij er niet meer zou zijn. En juist daarom moest ik de afgelopen weken veel aan hem denken: Joop Boendermaker.

Bij veel van de principiële vragen die ook in het synodale kerkenwerk spelen is het Joop Boendermaker geweest die mij en de meeste van de huidige dienstdoende predikanten en theologen in onze lutherse gemeenten aan het denken zette en daarmee op het goede spoor.

Denk bijvoorbeeld aan de betekenis van de relatie met Israël voor elk christelijk theologiseren, ook en vooral het lutherse. Bij de Nederlandse inbreng tijdens de Assemblee van de Lutherse Wereldfederatie in 2017 en bij de conferentie van de LEKKJ, dit jaar in Amsterdam, speelde dit opnieuw een centrale rol. De komst van de classispredikanten in onze kerk, met hun specifieke taak van begeleiding en opzicht in de regio's, omvat natuurlijk ook de theologische vraag naar hoe wij denken en spreken over het ambt in onze kerk.

Bij de mooie veelkleurigheid van al diegenen die met hun hele menselijkheid en geleefde en ervaren seksualiteit samen als gezegende en begenadigde zondaars onze gemeenten uitmaken, gaat het ook om de vraag welk mensbeeld (dus ook welk Godsbeeld) wij als lutheranen uitdragen en wat wij over Gods zegen weten en geloven.

Het was voor een groot deel Joop Boendermaker die ons, als predikanten en gemeenteleden, bij deze vragen in zijn aimabele wijsheid en met zijn pastorale benadering van theologie en liturgie heeft gevormd en bekwaamd.

Bekwaamd om ook de verandering van onze kerk tegemoet te gaan met een gezonde nieuwsgierigheid en met open ogen voor de vragen die de ziel van de samenleving raken. En waarmee hij ons zo een nieuw tijdperk instuurt.

En dan nu verder, met veel Godvertrouwen – en blijven leren en studeren... zou hij ons allicht bemoedigen, als

we weer eens tobben over de toekomst van onze kerk en onze gemeenten. Hij zou erbij glimlachen, zo zie ik voor me – op die jongensachtige manier die hem eigen was. Joop Boendermaker: ik zal hem missen.

*Andreas Wöhle
president Evangelisch-Lutherse
Synode*

KALME: communicatie in Europa

In mei werd in de lutherse kerk Vilnius in Litouwen een bijeenkomst georganiseerd voor kleine lutherse kerken in Europa. De lutheranen vormen een kleine gemeenschap binnen de PKN en zijn ook lid van KALME. Er werd twee dagen gesproken over het thema theologie–missie–communicatie. Communicatie in de kerk, wat houdt dat in?

KALME staat officieel voor Kommunikationsausschuss Lutherischer Minderheitskirchen in Europa, maar sinds de voertaal voor de bijeenkomsten een aantal jaren geleden is gewijzigd in Engels wordt gesproken over Communication Committee of Lutheran Minority Churches in Europe. De afkorting is blijven staan.

Bij communicatie gaat de eerste gedachte vaak uit naar dagbladen, televisie of radio. Wat doet een kerk met communicatie? Heel veel: in principe is alles wat in de kerk plaatsvindt communicatie. De aankondiging voor de kerkdienst of een concert in de kerk in de lokale krant, de orde van dienst, de preek, de kerkdienst zelf, het kerkblad, de website en de social media – het heeft alles te maken met communicatie. Hoe breng je jouw kerk onder de aandacht bij mensen binnen en buiten de kerk.

Back to basics

Het verminderde aantal kerkgangers zorgt ervoor dat er wordt nagedacht over andere vormen van kerk-zijn, we gaan terug naar de missionaire kerk, *Back to basics*, zoals dat zo mooi wordt beschreven in 'Kerk 2025: waar een woord is, is een weg'. Er moet iets gedaan worden waardoor mensen weer interesse krijgen in de kerk en het geloof. Dat heeft dus te maken met communicatie. Omdat we deze uitdaging niet alleen in Nederland kennen, maar in heel Europa, wordt op Europees niveau nagedacht over communicatie. Door alle berichten in de media denken we dat we heel veel van elkaar weten, maar uiteindelijk blijkt dat de onderwerpen die er echt toe doen niet in de landelijke media verschijnen.

In KALME proberen we dit soort berichten te tackelen. Door regelmatig met elkaar in overleg te gaan ervaren we wat in andere landen gebeurt en blijven we op de hoogte. En soms kunnen we ons daar als Nederlanders misschien niets bij voorstellen, de vrijheid is hier groot. Maar wanneer je bijna klaar bent met je opleiding theologie en niet geordineerd kan worden omdat je partner hetzelfde geslacht heeft als jij, dan word je daar niet vrolijk van. Of wanneer in je land een wet wordt aangenomen dat er maar één lutherse kerk mag zijn en er zijn er twee, dan heb je als kerk een uitdaging. Dergelijke zaken komen niet groot in het nieuws, maar wanneer we elkaar op Europees niveau willen kennen en bemoedigen is het goed dat deze informatie zichtbaar wordt.

Binnen KALME wordt de komende tijd een proef gestart met de uitwisseling van Europese berichten over de landelijke kerk: iedere maand worden drie artikelen geselecteerd die vertaald worden in het Engels. Deze artikelen worden geplaatst op de website van de LWF zodat iedereen er kennis van kan nemen. Dat kan bijvoorbeeld gaan over Polen, Hongarije of Nederland.

Deelnemers tijdens een stadswandeling in Vilnius (foto: Ingeborg Kriegsman)

Calimero denkt groot

Alle kerkelijke organisaties binnen KALME hebben hun eigen nieuwsvoorziening. Het gaat hierbij vooral om kleine kerken, maar de communicatie mag iets groots uitstralen. Alle lutherse kerken zijn onderdeel van een grote kerk en mogen zich gesteund weten door de LWF. Het is niet belangrijk hoe groot je bent als lokale of landelijke kerk, het gaat om de boodschap die je brengt. Gedraag je dus niet als minderheid, maar laat zien wat je doet! Je bent toch trots op je kerk?

In september krijgt de bijeenkomst in Vilnius een vervolg in Bratislava. Daarvoor zijn alle lutherse kerken in Europa uitgenodigd, klein en groot. Samen wordt dan gesproken over missie en communicatie, om hiermee het communicatienetwerk van de kerk in eigen land en binnen Europa verder te versterken.

Ingeborg Kriegsman

Goede muziek op een goed instrument

Jeroen de Haan is cantor-organist in de ELG Woerden. Samen met dominee Maarten Diepenbroek bereidt hij de zondagse eredienst voor. Ook met de gastvoorgangers treedt hij steeds in overleg. Woord en muziek moeten op elkaar afgestemd zijn. Een gesprek over Jeroens passie: goede muziek op een goed instrument.

Naast zijn werk in de gemeente is Jeroen de Haan voorzitter van de Commissie Liturgie en Kerkmuziek (CLK), een adviesorgaan van de lutherse synode. Ook is hij sinds 2012 afgevaardigde van de lutherse synode in de Commissie Orgelzaken (COZ) van de Protestantse Kerk, hierin nam hij het stokje over van dominee Hans Mudde.

Kwaliteitsbewaking

Jeroens motivatie is niet ingewikkeld: als telg uit een familie van orgelbouwers vindt hij het leuk om nauw betrokken te zijn bij de restauratie van historische orgels in Nederland. De COZ heeft nauw contact met aan hen gelieerde adviseurs die plaatselijke kerken begeleiden in de orgelrestauratie. De COZ fungeert vooral als kwaliteitsbewaker. Onderhoud en restauratie moeten gedegen zijn, niet afhankelijk van de grillen van een goedbedoelende organist. Maar tegelijk kan een restauratie niet zonder de inbreng van de organist want die kent het instrument vaak door en door. En dan is er nog het budget van de gemeente: welke prioriteiten moeten gesteld worden. In de gesprekken van de COZ en haar adviseurs is aandacht voor dat spanningsveld. Voor de COZ is het dus zaak om gemeenten goed toe te rusten in hun beslissingen rond groot onderhoud en restauratie, bijvoorbeeld door een adviseur aan te bevelen.

Balans in emotie en sentiment van tekst

Kan Jeroen in de COZ zijn liefde voor het orgel kwijt, in de Commissie Liturgie en Kerkmuziek kan hij zijn passie kwijt voor inhoud en vorm van de muziek. Sinds 2014 is hij lid van deze commissie, waar in de afgelopen periode werd gewerkt aan een revisie van de Orde van Dienst (in 2017 door de synode vastgesteld) mogelijk te verschijnen als katern bij het Liedboek en als toevoeging bij de bundel Lutherliederen. Met bijzondere aandacht voor het bezig zijn met de inhoud van tekst en muziek. Taal verandert in de loop der jaren, wat ook de behoefte aan hertaling of zelfs aan nieuwe vertaling oproept. Veranderingen roepen ook weer spanningen op wanneer vertrouwde teksten worden herschreven. Voor hem ligt de uitdaging in het balanceren tussen de emotie en het sentiment rond de vertrouwde tekst en de noodzaak om teksten niet te laten verstenen, maar aansprekend te houden. De commissie weegt telkens weer af: niet méér veranderen dan noodzakelijk is. Een boeiend project is de bundel met alle liederen van Luther, opnieuw in het Nederlands vertaald. Deze uitgave zal binnenkort verschijnen en hopelijk in brede kring ingang vinden.

Eeuwiglijk

Momenteel wordt het liturgisch katern uit 1988 onder handen genomen. In de praktijk blijken de vele mogelijkheden en variaties het katern er niet overzichtelijker op te maken. Tevens wordt kritisch naar de teksten, punten en komma's gekeken. Jeroen noemt dit uitdrukkelijk een revisie van het liturgisch katern, en geen vernieuwing. Dat zou tekort doen aan wat er nu is. Maar het gaat om de taal: is het nog begrijpelijk en passend. Bijvoorbeeld de acclamatie 'God zij eeuwiglijk dank'. Het woord 'eeuwiglijk' is een germanisme en wordt nergens in onze taal gebruikt. Tegelijk moet de aanpassing van dat woord ook wel in de melodie passen. En zo kan soms rond een klein woord al een hele discussie ontstaan.

De CLK werkt ook nauw samen met de theologische commissie, een ander adviesorgaan van de synode. Want de aanpassingen moeten natuurlijk wel theologisch verantwoord zijn.

De revisie zet vooral in op nuanceringen waarmee de liturgie bewuster gevierd kan worden en ons behoedt voor een wekelijks gedachteloos, vanuit de hersenstam reciteren. In het kader van dat bewustzijn is het plan om een dienstboek te schrijven voor predikanten, organisten en gemeenteleden over de achtergrond van de liturgie. Want willen we als lutheranen onze traditie doorgeven, dan moeten we die wel kunnen verwoorden.

Jeroen de Haan (foto: Aart Sliedrecht)

Overigens maakt Jeroen een kanttekening bij de lutherse liturgische traditie. De liturgie zoals we die nu kennen heeft eigenlijk pas halverwege de vorige eeuw weer een opmars gemaakt. En ook in de hervormde en gereformeerde kerken is in die jaren een toenemende belangstelling voor de liturgie gekomen. Het past dus niet om als lutheranen 'de' liturgische traditie toe te eigenen. Anderzijds merk je

dat het lutheranisme een levenswijze is waarin liturgie en muziek diep geworteld zijn als wezenlijk deel van de verkondiging en viering. En daar hebben we wat in uit te dragen. We zijn een kleine gemeenschap, maar er wordt wel naar ons gekeken wat we te melden hebben.

Rien Sprong

5x VISITATIE

"We zijn geen bedrijf"

In het kader van Kerk 2025 verandert dit jaar niet alleen de klassicale structuur, maar krijgt ook de visitatie een nieuwe vorm. Vijf vragen aan ds. Wijnand Sonnenberg, die de afgelopen tien jaar voorzitter was van het generaal college van visitatoren. Nu zijn functie vervalt, neemt hij afscheid.

Wat gaat er precies veranderen?

"Het aantal classes gaat terug van 75 naar 11, en daarmee krijgt elke classis een eigen visitatiecollege. Dat college gaat vooral buitengewone visitaties doen, het vierjaarlijkse gewone bezoek vervalt. Voor een deel nemen de nieuwe classispredikanten dat straks voor hun rekening; daarnaast wordt het een taak van de nieuwe classes om ontmoeting tussen gemeenten te bevorderen."

Hoe bezieet u deze verandering?

"Het vervallen van het vierjaarlijkse bezoek beschouw ik als een verlies, maar dat kon helaas niet anders. Gelukkig nemen de classispredikanten een deel van dit werk over. Verder is het goed dat het visitatieproces wordt geprofessionaliseerd. Ik heb er wel altijd voor gepleit om het 'ambtelijke' karakter van de visitatie te behouden. We zijn geen bedrijf: diplomatie en management moeten niet in de plaats komen van broeder- en zusterschap."

Hoe hebt u het werk al die jaren beleefd?

"In totaal ben ik 35 jaar in verschillende functies bij de visitatie betrokken geweest. Bij visitatoren bemerk je een grote liefde voor de kerk, daar heb ik me altijd erg bij thuis gevoeld. Door die liefde had het visitatiecollege iets metafysisch: het oversteeg de richtingentegenstellingen. Ik ben erg blij dat ik er deel van heb uitgemaakt."

En de gemeenten, hoe ervaren zij de visitatiebezoeken?

"Tachtig procent van de evaluaties was positief. Als mensen negatief over de visitatie waren, had dat vaak te maken met de gevolgen van ons rapport naar aanleiding van de visitatie. Want als er besloten werd om over te gaan tot ambtsontheffing, was dat meestal op dat rapport gebaseerd. En het ingewikkelde van losmaking is dat er geen sprake is van een schuldvraag, maar dat de gevolgen ervan toch grotendeels bij de dominee terechtkomen."

Wat zou u willen meegeven aan de nieuwe classispredikanten?

"Er zijn heel veel mooie gemeenten, waar veel goeds gebeurt: samenkomsten rond Woord en sacrament, mensen die bloemen rondbrengen... Dat 'gewone' gemeenteleven moeten we niet vergeten, dat is juist zo bijzonder. Een tijd terug hebben we als generaal college een rapport geschreven met de titel 'Het heilige gebeurt'. Het gaat erom dat we vindplaatsen hebben van heil. We zijn niet alleen een sociologische club, we zijn ook een kerk."

Jedidja Harthoorn

dit artikel verscheen ook in het juninummer van woord&weg

In de verschillende regionale colleges voor visitatie waren ook vaak lutheranen actief, zowel predikanten als niet-predikanten. Soms stelde een lutherse gemeente het op prijs wanneer er iemand van lutherse huize betrokken was bij de visitatie; dat kostte soms veel reistijd. De Synodale Commissie heeft dan ook waardering voor de inspanningen van talloze vrijwilligers gedurende de vele jaren.

Erik Fledderus, Voorzitter Synodale Commissie (evangelisch-lutherse synode)

Aandacht voor de kinderen van de kinderkerk (foto: Ingeborg Kriegsman)

Andreas Wöhle op bezoek in Ede

Op zondag 27 mei ontvingen wij dominee Andreas Wöhle als gastpredikant in onze gemeente. Nu is een gastpredikant op zich niets bijzonders, maar dat was het nu wel. Hij is namelijk sinds mei 2017 president van de Evangelisch-Lutherse Synode en hij bezoekt de gemeenten in het land om nader kennis met hen te maken. Dat doet hij naast alle andere verplichtingen die hij heeft als predikant en president; dat zijn er niet weinig. Hij bezoekt, zo zegt hij zelf, de gemeenten gewoon om te horen hoe het gaat, om iets van de sfeer op te snuiven van de gemeente, zowel tijdens de eredienst als bij de koffie daarna; kortom, hij wil ons en onze gemeente beter leren kennen.

Eredienst

Zondag 27 mei is de zondag na Pinksteren, Trinitatis, Drievuldigheidsdag, en dat vinden wij in alles terug tijdens de eredienst. De ingangspsalmen is Psalm 8a: 'Heer, onze Heer, hoe heerlijk is uw naam in de geschiedenis', en deze wordt direct stevig ingezet door cantor-organist Dick Troost en in canon gezongen door de ongeveer 120 bezoekers van deze dienst. Dominee Wöhle zal later zeggen dat hij aangenaam verrast was hoe dat klonk; daarmee was voor hem gelijk 'de toon gezet' voor deze dag. Voor de kinderen had hij trouwens een leuk intermezzo op de treden van het liturgisch centrum: daar maakt hij hen op een eenvoudige manier duidelijk hoe je 'drie-eenheid' zou kunnen begrijpen. Tot zover de eredienst, die verder geheel volgens de ons bekende liturgie verliep. En na de dienst bij de uitgang natuurlijk voor iedere bezoeker een hand, een goede wens en soms meer dan dat.

Het jasje van ons kerk-zijn...

Tijdens het koffiedrinken heeft kerkenraadsvoorzitter Gerda Budding de aanwezigen kort toegesproken en onze gast nader geïntroduceerd. Hierna kreeg dominee Wöhle het woord en hij keek eerst terug in de geschiedenis. De gemeente van Ede is hem niet onbekend; hij was begin jaren negentig

van de vorige eeuw een korte periode consultant van onze gemeente. Maar dat bracht hem niet op de gedachte dat hij de huidige gemeente 'wel zou kennen'; hij weet dat er veel veranderd is in de gemeente en hij vond dat alle redenen voor zijn bezoek aan ons.

Daarnaast stond hij stil bij de landelijke ontwikkelingen in de Protestantse Kerk met het project Kerk 2025. Hij wees erop dat door de veranderingen in de kerkelijke organisatie en de verandering van de kerkordelijke regels "het jasje van ons kerk-zijn zo breed mogelijk is gemaakt, zodat de gemeenten er nu beter in kunnen bewegen", aldus zijn eigen woorden. Hij wilde ons daarmee bemoedigen omdat dit nieuwe mogelijkheden biedt die er voorheen niet waren, maar waar wel behoefte aan bestond.

Betekenis voor elkaar

Over hoe hij onze eredienst en het contact met onze gemeente tot nu toe heeft ervaren zei Andreas Wöhle: "Daar word je vrolijk van. Jullie kunnen veel voor elkaar betekenen, hier in brede zin bedoeld. Dit is voor een gemeente een groot goed, een heilige geest. In deze regio kan dat ook een vluchtwezel zijn voor hen die dat nodig hebben."

Daarna heeft hij rondgelopen en sprak hij met verschillende gemeenteleden over uiteenlopende zaken die ons bezighouden. Ook bezocht hij de kinderen apart, in hun eigen ruimte voor de kinder- en jongerenkerk en dat vonden zij erg leuk. Wij hebben na het koffiedrinken weer afscheid genomen van onze gastpredikant. Ondanks het fraaie, warme zomerweer hebben onze gemeenteleden *acte de présence* gegeven om hem te leren kennen en met hem te kunnen spreken. Voor hem was het met de hoge temperatuur op deze dag onder de toga ook geen onverdeelde genoegen, maar toch. Wij wensen dominee Wöhle een goede verdere rondreis langs onze gemeenten; het was goed dat hij bij ons op bezoek was.

*Daan van Doorne,
scriba ELG Ede*

Oostwaarts

Ruggespraak met de gemeente

Historische kerken staan doorgaans 'geost' op het dorpsplein, georiënteerd, op het oosten gericht. Dat geldt zowel voor de zerken buiten als voor de stoelen en banken binnen. Een christenmens bidt naar het oosten toe, verwachtingsvol: 'Zoals een bliksemschicht vanuit het oosten weerlicht tot in het westen, zo zal het zijn met de komst van de Mensenzoon' (Matteüs 24,27).

Joden, christenen en moslims in bijvoorbeeld Texas bidden alle in dezelfde richting: een jood met het venster op Jeruzalem, een christen op het oosten gericht, een moslim gebogen naar Mekka. Daar, op 30 graden noorderbreedte, zie je aan de windrichting van het gebed niet af welke religie de bidder belijdt.

Morgenrood

In de Bijbelse beeldtaal is het oosten de oorsprong van het licht. Vandaar zal de zon der gerechtigheid over ons opgaan. 'Nu daagt het in het oosten.' Oostwaarts ligt het paradijs, het oude vaderland. In de dagen van Advent zingt de kerk: 'O kom, o kom, Gij Oriënt en maak uw licht alom bekend; verjaag de nacht van nood en dood, wij groeten reeds uw morgenrood.' In het westen daarentegen gaat de zon onder, daar dooft het licht, de duisternis regeert.

Tieren tegen de duivel

De paasnacht kent het ritueel van de *apotaxis*, het afzweren van de duivel en zijn ouwe moer: 'Ik verzaak aan de duivel, aan alle duivelsdienst, aan alle duivelswerken en -woorden, aan Donar en aan Wodan en Saksnoot en aan alle demonen die hun gezellen zijn'

(Utrechtse doopgeloofte, eind achtste eeuw). De dopeling richt zich daartoe naar het westen; in oude tijden tierend tegen de duivel, hem vervloekend, hij spuwt hem recht in het gezicht. Vervolgens richt de dopeling zich naar het oosten, wendt zich toe tot Christus (*syntaxis*) en bidt de geloofsbelijdenis: 'Ik geloof...'

Heil zoeken

De Matteüstekst wijst oostwaarts met een *eschatologisch motief*: de komst van de Mensenzoon. In een geooste kerk is er een *eucharistisch motief* bijgekomen: het altaar staat aan de oostzijde, tussen koor en schip. Daar heb je je heil te zoeken: in het sacrament. Zelfs als een kerk lukraak gebouwd is, zonder zich van windstreken rekenschap te geven, is zij op altaar en tabernakel gericht. Of op de preekstoel. Al naar gelang waar het centrum van de aandacht ligt.

Lichaamsvreemd

Hoe verder de liturgie ons lijf verlaten heeft, hoe minder wij ons oriënteren op tijd en ruimte. Als eredienst slechts uit woorden bestaat die wij zittend tot ons nemen, dan kunnen de prachtigste middeleeuwse kerkjes van bijvoor-

beeld de Betuwe verbouwd worden tot preekshuren waar achterstevoren de meeste mensen in passen. Dat is dus gebeurd. Ook 'mijn' beide kerken, de Sint Michaëlskerk van Deil en de Mariakerk van Enspijk, zijn oorspronkelijk georiënteerd gebouwd, maar inmiddels geoccidenteerd ingericht: met het koor (als koffieruimte) in de rug en de preekstoel onder de toren. Het woord wordt er onversneden gebracht. Samenhang met de kosmos doet er minder toe.

Onoordeelkundig ingericht

Inmiddels heeft een georiënteerde liturgie slechte papieren. De voorganger staat 'met de rug naar het volk' toe, hij kijkt je niet aan. Althans, zo afstandelijk wordt het beleefd. Inderdaad, de afstand tussen altaar en schip is soms onoverkomelijk. De gemeente is gedegradeerd tot afwachtend publiek, zeker als het altaar ook nog eens op een podium staat, net een paar treden te hoog.

Kathedrale kerken zijn ruimtelijk genoeg. Daar doet die afstandelijkheid zich minder voor. Het zijn dikwijls juist de kleine kerkjes, onoordeelkundig ingericht, die aan dit euvel lijden.

De gebedshouding van de gemeente

Maar ieder middenpad biedt soelaas. Bij de voorbede 'Laten wij bidden' loopt de predikant van het altaar het middenpad in, keert zich halverwege om, richt zich naar het altaar en bidt samen met de gemeente, te midden van de gemeente, in de gebedshouding van de gemeente. Dat kan zelfs in deze kerkjes die zich van het oosten hebben afgekeerd. Een gerichtheid op het altaar is gebleven.

Klaas Touwen

Mariakerk Enspijk (foto: Gert van Weelden)

Betrokken en bevlogen

In memoriam Johannes Pieter Boendermaker (7 juli 1925 – 3 mei 2018)

Enkele dagen na zondag Cantate is professor dr. J.P. Boendermaker, voor velen Joop, JPB of Boen, op de leeftijd van 92 jaar heengegaan.

Die zondag had hij volkomen helder, via audioservice, de Avondmaalsdienst van de lutherse gemeente Het Gooi in zijn oude gemeente Bussum intens mee-beleefd. Meteen daarna liet hij per sms-bericht dankbaar weten dat hij zich daardoor bovenmate gezegend voelde. Een kenmerkende reactie. Altijd had hij na de dienst wel een opmerking over iets dat hem in de preek of een gekozen lied had getroffen. Met die enthousiaste betrokkenheid stimuleerde en vormde Boendermaker ook talloze gemeenteleden, cursisten van de Lutherse Leken Opleiding en (oud)studenten. Velen bleef hij vol belangstelling volgen met reacties per telefoon, mail of een briefje, vaak met een knipsel. Menigeen kreeg met Kerstmis en Pasen een citaat van Luther. De dankdienst voor zijn leven werd gevierd in de lutherse kerk in Hilversum. Daar was hij gedoopt door zijn vader Pieter Boendermaker (1893-1977), de eerste predikant van die gemeente. Aan de tijd dat hij hier opgroeide bewaarde Joop goede herinneringen. Toen hij in 1969 hoogleraar werd aan het Evangelisch-Luthers Seminarium, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, ging hij weer in Hilversum wonen. Hij leefde met de gemeente mee zo veel als hem mogelijk was bij zijn verplichtingen elders als kerkelijk hoogleraar. Toen hij zelf 's zondags niet meer op pad ging, kwam hij vrijwel altijd in de diensten. Hij voelde zich tot op het laatst zeer met de andere gemeenteleden verbonden.

Het woord, dat doet wat het zegt

In de uitvaartdienst klonken Genesis 1 - Gods eerste woord, vanouds lezing in de Paasnacht; en Lucas 24 - het verhaal van de Emmaüsgangers: mensen die samen oplopen en in gesprek zijn, vol van wat ze hebben meegemaakt. Zo had Joop zelf in zijn lange leven met vele mensen opgetrokken, pastoraal bewogen met gemeenteleden en

(foto: Conny Boendermaker)

vrienden, gedeeld in hun blijdschap en verdriet. Velen in het Gooi bleven hem dominee noemen. Bevlogen sprekend over wat hem bezighield, had hij ervaren dat de Heer meegaat op onze levensweg en ons de ogen opent voor nieuwe perspectieven. Dit verhaal was ook een geliefd voorbeeld hoe het stramien van de liturgieviering voortkomt uit

de schrift. In het alledaagse leven de Schrift vertolken, beginnend bij Mozes en de profeten, bij God die het eerste woord heeft. Het woord, dat doet wat het zegt. Dat wordt ons in hand en mond gegeven in brood en wijn, waarin wij de Heer zelf mogen herkennen. Joop had een sterke beleving van het Avondmaal - evenals zijn vader, dichter van het lied (380) 'Gij, Jezus Christus

opgestegen tot hoogste heerlijkheid, blijft ons nabij op onze wegen'. In zijn afscheidscollege *Boven komt beneden langs* vertelde hij hoe dikwijls hij op pad was geweest met het antieke huisavondmaalstel om de nabijheid van de Heer met mensen te vieren en hen te bemoedigen. Met dit stel, door hem aan de Lutherse gemeente Het Gooi geschonken, gingen we als pastores in zijn laatste weken naar Joop om Avondmaal te vieren.

Luther

Gods eerste woord blijft gelden, zo leerde Joop van Luther, en hij werd niet moe dat telkens te vertellen in preken, colleges, lezingen en artikelen in binnen- en buitenland. Het was een vondst om als hoogleraar met studenten de preken van Luther over de vijf boeken van Mozes te lezen en zo Luthers verhouding tot het Oude Testament op verrassend nieuwe wijze te belichten, ook voor menig vakgenoot. Met zijn enthousiaste verhalen inspireerde hij Nederlandse en Duitse studenten. Hij maakte er school mee, die in een aantal promoties resulteerde. Ook het brisante thema van Luthers uitlatingen over de Joden ging hij niet uit de weg. Hij schreef er herhaaldelijk over, ging in debat met hen die Luther een antisemiet noemden en voerde het publieke gesprek. In het afgelopen Lutherjaar sprak hij in de Gooise lutherse gemeente samen met een joodse geleerde en eind november 2017 in zijn als 'laatste' aangekondigde publieke lezing in Eindhoven, waar hij als dominee begonnen was. Aan de Lutherische Europäische Kommission Kirche und Judentum (LEKKJ) en het Nederlandse Overlegorgaan Joden en Christenen (OJEC) nam hij vele jaren deel.

Gods ja onder het nee verborgen

Van de weerbarstige kant van geloven, twijfel en aanvechting was Joop zich altijd zeer bewust. Hij had open oog voor de wereld en volgde het nieuws op de voet. Scheiding van kerk en politiek, met een beroep op Luthers leer van de twee rijken, wees hij af. Menigmaal betoogde hij dat Luther zo niet misbruikt mocht worden. Hij begon zijn studie theologie in de Tweede Wereldoorlog en was diep geschokt door de wijze waarop Nederland met grof geweld oorlog voerde tegen de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging.

"Dominees kunnen te veel en te makkelijk praten", hield hij een grote vergadering van predikanten voor. Genade is niet goedkoop en geloof verre van vanzelfsprekend. Daarom hield hij van Luthers tegendraadse theologie van het kruis, Gods ja onder het nee verborgen.

Net als zijn leermeester en voorganger W.J. Kooiman (1903-1968) wist hij Luthers gedachtegoed toegankelijk te maken in vele radioprogramma's, artikelen en goed verkochte boekjes.

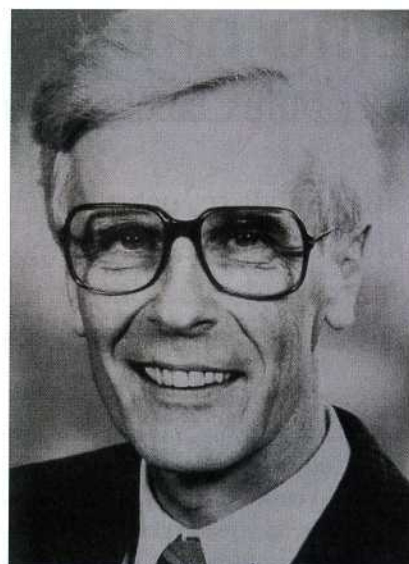
Koers van de kerk

Als kerkelijk hoogleraar was Boendermaker ruim vijftientig jaar als pre-adviseur van de lutherse synode betrokken bij vele beleidsbeslissingen. Begin jaren zeventig propageerde hij een oecumenisch samengaan. De synode volgde echter de lijn van zijn collega prof. dr. C.H. Lindijer, die ervoor pleitte om nog als lutherse kerk voort te gaan en het vierjarenplan ter revitalisering ontwierp. Het jaar van de liturgie met Boendermakers boek *Drie maal drie is negen* vloeide daaruit voort, evenals de Lutherse Leken Opleiding waaraan Joop een aantal jaren docent was.

Het was geen verrassing dat hij, begin jaren tachtig, een uitgesproken voorstander was van aansluiting bij het 'Samen op Weg-proces' en die steeds verdedigde tegen de weerstand die er in veel gemeenten was. Gedurende het lange verenigingsproces maakte Joop deel uit van de Commissie Kerkorde. Trots was hij op gehonoreerde lutherse inbreng, nuchter over wat haalbaar was gebleken. Rond de predikantsopleiding beleefde hij roerige tijden toen het voortbestaan van 'Amsterdam' op het spel stond. Maar hij was een taaie en bleef stug doorgaan in het zoeken naar oplossingen.

Liturgie en lied

Joop Boendermaker was een van de eerste lutherse predikanten die in zijn gemeente de Paaswake vierde. Hij maakte studenten en predikanten enthousiast en leverde materiaal in *Zegent zijn naam ook in de nacht*. Bij het tot stand komen van het *Liedboek voor de kerken* (1973) zat hij in de delegatie om lutherse liederen in het boek te krijgen. Hij schreef een serie artikelen in *ELK* over de (nieuwe) liederen die bij de verschillende zon-

dagen pasten. Hij legde uit waarom in de liturgie nu een lezing uit het Oude Testament was opgenomen. Hij stond mede aan de wieg van het oecumenische driejarig leesrooster en de begeleidende tijdschriften *De eerste dag* en *De eerste lezing*, waarvoor hij veel schreef. Met leerhuizen en radio-programma's haalde hij predikanten over om mee te doen. Hij werkte mee aan het *Dienstboek, Schrift – Maaltijd – Gebed* (1998).

Na de verschijning van het *Liedboek, Zingen en bidden in huis en kerk* (2013) schreef hij in *Elkkwartaal* de artikelen over liederen van dichters, met wie hij vaak bevriend was. Ook aan het *Evangelisch-Luthers Dagboek* leverde hij vele bijdragen.

Helder van geest tot het einde mocht Joop Boendermaker vruchten dragen tot in zijn hoge ouderdom. Met grote dankbaarheid gedenken wij deze markante man.

Het slotlied in de dankdienst voor zijn leven was het lied van zondag Cantate (655), het laatste lied dat Johannes Pieter Boendermaker in zijn aardse leven heeft meegezongen:

*Zing voor de Heer een nieuw gezang!
Hij laaft U heel uw leven lang
met water uit de harde steen.
Het is vol wonderen om u heen.*

*Wij zullen naar zijn land geleid
doorleven tot in eeuwigheid
en zingen bij zijn wederkeer
een nieuw gezang voor God de Heer.*

*Kees van der Horst,
emeritus predikant*

Zing mijn ziel voor God uw Here

over Muus Jacobse, vertaler en tekstdichter

Muus Jacobse, pseudoniem voor Klaas H. Heeroma (1909-1972), heeft een grote bijdrage geleverd aan het Nederlandse kerklied. Zijn prachtige psalmvertalingen, waarover dadelijk meer, en de vele gezangen - waarvan er veertien in het nieuwe liedboek zijn opgenomen - tonen een bevlogen taalvirtuoos.

Klaas Heeroma was hoogleraar Nederlandse Taal en Letterkunde; eerst in Djakarta, later in Groningen. Hij verwierf faam door een groot aantal hoogstaande publicaties op zijn vakgebied en werd tot buiten de landsgrenzen gewaardeerd. Onder het pseudoniem Muus Jacobse publiceerde hij gedichten en kerklied-bijdragen.

De psalmen

In de wereld van het kerklied hebben we veel aan hem te danken, met name zijn psalmberijmingen zijn pareltjes die zijn grote woordenschat en gevoel voor taal in volle glorie laten zien. Steeds als je het leest krijg je het gevoel: ja zó moet het, het kan niet anders. Zeker dertig psalmen zijn door hem berijmd, soms samen met andere psalmdichters, vaak door hem alleen. Het leidt tot gevoelsrijke teksten, zoals Psalm 4 vers 3:

Ik kan gaan slapen zonder zorgen, want slapend kom ik bij U thuis.

Alleen bij U ben ik geborgen

Gij doet mij rusten tot de morgen en wonen in een veilig huis.

En zo vrolijk als je maar kunt bedenken in Psalm 122:

Hoe sprong mijn hart hoog op in mij...

Of spannend, je ziet het gewoon voor je ogen ontrollen in Psalm 10, vers 4:

*Ineengedoken als een leeuw op jacht,
zit hij verborgen in het struikgewas,
bespiedt zijn prooi met loerend oog...*

Inhoud en vorm

Vaak valt in de eerste regel al op dat hij oog heeft voor inhoud én vorm; hij combineert beide en daardoor raakt het ons nog meer. De alliteraties zijn talloos en dan klinkt het zo mooi als in Psalm 146:

Zing mijn ziel voor God uw Here....

Of in het laatste vers van Psalm 122 waarin ook nog een binnenrijm is toegevoegd:

Wees en weduw en ontheemde doet hij wonen op zijn erf.

Wat een taalrijkdom en wat een beheersing van het 'Woord'. Wat een schat aan woorden, zo veelzeggend. Je hóórt dat hij daaruit naar hartenlust wil en kan putten.

De liederen

In het nieuwe liedboek zijn veertien liederen van Muus Jacobse opgenomen; een aantal daarvan is zeer bekend.

De lofzang van Maria werd door hem vertaald, met liefde en aandacht voor boodschap én vorm (Lied 157a). Ook dichtte hij lied 892 waarin hij weer zo mooi de alliteratie gebruikt om contrasterend 'macht' en 'stilte' weer te geven:

Niet in 't geweldige geluid...

en in het laatste couplet:

en een zacht suizen ons vervult...

Heel bekend is lied 675, *Geest van hierboven*, met die zo meeziingbare bijna jubelende melodie van Gastoldi. Ook hier in de eerste regels van het tweede vers weer die prachtige taligheid van Muus Jacobse:

Wat kan ons schaden, wat van u scheiden...

Tenslotte nog aandacht voor lied 644, een paaslied in optima forma: wij zijn nog verdrietig, maar het is ons al gezegd en het wordt ons getoond: *de dood heeft niet het laatste woord...*

Einde

Lieve lezers,

dit zal mijn laatste bijdrage zijn. Ik had nog wel even door willen gaan - ik had nog veel inspiratie - maar dat lukt niet meer. Dat is niet erg, u kunt zelf ook lezen in het liedboek, blader er gewoon eens in en verheug u over wat u leest. Besef wat een prachtig werk de dichters en vertalers hebben gedaan. En zing de liederen, houd ze levend. Lutheranen kunnen en willen dat.

Ik heb met veel plezier mijn bijdragen voor deze rubriek geschreven en ik ben dankbaar dat ik het zo lang heb kunnen volhouden en dat ik kon eindigen met deze grote vertaler en dichter.

Dank aan allen die reageerden. Ik waardeerde dat zeer. Ik weet zeker dat er anderen zijn die iets dergelijks voor Elkkwartaal voort kunnen zetten.

Van harte gegroet,

Joop Boendermaker

Deze bijdrage kwam mede tot stand met hulp van mijn zoon, Peter Boendermaker.

Tevens dank aan Evert Jan van Katwijk voor de zorgvuldige research.

4

Laat als ik roep mij op U hopen

Psalm 4

1 Laat als ik roep mij op U ho - pen,
o God van mijn ge - rech - tig - heid.
Geef mij uw ant - woord, doe mij o - pen,
die mij, als ik ben in - ge - slo - ten,
ruim baan maakt en mij weer be - vrijdt.
Hoe lang zult gij mij blij - ven sma - den,
gij gro - ten, door de schijn be - koord?
Weet toch: de He - re slaat mij ga - de.
Weet dat ik leef van zijn ge - na - de.
Hij is het die mijn roe - pen hoort.

- 2 Laat niet tot zonde uw geschil zijn,
maar zoek uw vrede voor de nacht.
Spreek tot uw hart en laat het stil zijn,
laat wat de Here wil uw wil zijn,
schenk Hem wat Hij van u verwacht.
'Wie', zeggen velen, 'toont ons 't goede?'
Verhef dan uw gelaat, o Heer.
Gij maakt het mij zo wel te moede;
hebben zij 's werelds overvloed en
uw vrede in mijn hart is meer.
- 3 Ik kan gaan slapen zonder zorgen,
want slapend kom ik bij U thuis.
Alleen bij U ben ik geborgen.
Gij doet mij rusten tot de morgen
en wonen in een veilig huis.

tekst Muus Jacobse
melodie Genève 1542/Lyon 1547

10

Hoe komt het, Heer, dat Gij zo verre zijt

Psalm 10

1 Hoe komt het, Heer, dat Gij zo ver - re zijt?
Hoe kan het zijn ver - bor - gen voor uw blik
dat uw ver - ne - derd volk ver - druk - king lijdt?
Ver - war de trot - se in zijn ei - gen strik,
ont - stel hem met de dreig - ing van uw schrik!
Hij gaat met zijn heb - zuch - tig hart te ra - de,
zich - zel - ve roe - mend, Heer, om U te sma - den.

- 2 Het gaat hem al te goed. Hij pocht in trots,
zijn neus hoog opgestoken in de wind:
'Daar is geen God, daar is geen oordeel Gods,
niemand vraagt rekenschap van mijn bewind'.
Het blind geluk heeft ook zijn hart verblind.
Gij blijft hem ver, te hoog om te aanschouwen
is uw gericht. Niets dat hem kan benauwen.
- 3 'Ik sta met mijn geslacht onwankelbaar
in eeuwigheid', is wat zijn hart bepeinst,
'ik heb mij wel beveiligd voor gevaar.'
Zijn mond is vol bedrog, zijn tong geveinsd.
Nooit is hij voor geweld teruggedeeind.
Bij de gehuchten, in geheime oorden,
schuilt hij om schuldelozen te vermoorden.
- 4 Ineengedoken als een leeuw op jacht,
zit hij verborgen in het struikgewas,
bespiedt zijn prooi met loerend oog en wacht
tot hij de arme met zijn sprong verrast.
Hij houdt hem in zijn sterke klauwen vast
en denkt daarbij: 'Geen rechter zal het weten,
God ziet mij niet, God zal het wel vergeten.'
- 5 Heer God, sta op! Vergeet de armen niet!
Maak de hoogmoedigen voorgoed te schand!
Gij zijt de Heer, o God die alles ziet
en alle moeiten opneemt in uw hand!
U smeekt de wees om hulp en onderstand.
O steun de zwakken, breek de macht der bozen
en doe teniet de kracht der goddelozen!
- 6 De Heer is koning in der eeuwigheid.
De heidenen vergaan waar Hij regeert.
Gij hebt uw oor geneigd, en onderscheidt
wat ook het nederigst hart van U begeert.
Als Gij het onrecht met uw recht verteert,
sterkt Gij hun hart. Verdrukten en verweesden
gaan in uw naam als eeuwig onbevreesden.

tekst Muus Jacobse
melodie Genève 1554

In memoriam prof. dr. Joop Boendermaker

In 1986 verruilde ik als studente katholieke theologie Tübingen voor Amsterdam. Het waren de hoogtijdagen van de *Amsterdamse School*. Naast de colleges Oude Testament van Karel Deurloo, lezingen van Frans Breukelman en de colleges over Karl Barth van Nico Bakker waren de Luthercolleges van Joop Boendermaker een trekpleister voor de Duitse studenten. Komend uit een streng hiërarchische academische structuur waarin 'wie wat over de bronnen gezegd had' op de eerste plaats stond, was de werkwijze binnen de *Amsterdamse School*, waarbij de bronnen zelf centraal stonden, een ware verademing. Joop had daarin een groot aandeel. Hij opende Luthers teksten voor mij en bracht hem als interessante en uitdagende theoloog dicht bij mijn realiteit als – toen nog – katholieke studente. Joop las met zijn studenten een breed spectrum aan teksten van Luther, maar zijn bijzondere liefde gold Luthers oudtestamentische preken. In het Lutheronderzoek was dat toen nog onontgonnen gebied en mijn proefschrift over Lea en Rachel in Luthers Genesispreken, met Joop als promotor, werd dan ook internationaal als vernieuwende bijdrage gewaardeerd.

In 2010 nam Joop, samen met prof. dr. Wim Balke, het initiatief om met de decaan van de faculteit Godgeleerdheid van de VU het gesprek aan te gaan over een Lutheronder-

zoeksplaats voor mij. Deze onderzoeksplaats werd heel bewust gekoppeld aan de namen Kooiman en Boendermaker. Joop wilde volstaan met Kooiman, zijn gewaardeerde leermeester en promotor, maar de decaan en ik hebben hem weten te overtuigen dat zijn expertise in de naam ook duidelijk moest worden.

Joop heeft het zeer gewaardeerd dat de Kooiman-Boendermaker-Luther Stichting begin 2017 werd opgericht, om de studie van Luther en het (Nederlandse) lutheranisme een bredere plaats te geven in het universitaire bestel. Ter verwezenlijking van dit doel ben ik op Hervormingsdag 2017 als bijzonder hoogleraar benoemd op de *Kooiman-Boendermaker Leerstoel voor Luther en de geschiedenis van het (Nederlandse) lutheranisme*. Een leerstoel, ingesteld door de stichting aan de Theologische Universiteit Kampen. Joop was intens blij toen hij mij bij de *dies*-viering op 6 december 2017 aldaar in het cortège van hoogleraren zag meelopen. De warme ontvangst in Kampen gaf hem het vertrouwen dat ik daar mijn werk, in de lijn zoals Kooiman en hijzelf die zijn begonnen, kan voorzetten. Om dit te onderstrepen heeft hij zijn Lutherbibliotheek aan de Theologische Universiteit Kampen nagelaten.

Sabine Hiebsch

In memoriam professor J. P. Boendermaker

De Protestantse Theologische Universiteit rouwt om haar emeritus-hoogleraar prof. dr. Johannes Pieter Boendermaker die op 3 mei 2018 is overleden.

Prof. Boendermaker was na zijn predikantschap (1951-1969) als hoogleraar verbonden aan het Evangelisch-Luthers Seminarium dat in 2007 is opgegaan in de Protestantse Theologische Universiteit (leerstoel Lutherana).

Joop Boendermaker studeerde theologie aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Friedrich-Alexander Universität in Erlangen. Tijdens zijn eerste predikantschap in Eindhoven (1951-1963) en Naarden-Bussum (1964-1969), deed hij onderzoek naar Luthers commentaar op de brief aan de Hebreëën, waarop hij in 1995 bij prof. dr. W. J. Kooiman promoveerde wie hij in 1969 opvolgde. Naast zijn werk als hoogleraar aan het Evangelisch-Luthers Seminarium was hij van 1990 tot 1995 tevens bijzonder hoogleraar liturgiewetenschap aan de Vrije Universiteit.

Als hoogleraar leidde hij een hele generatie van theologen op die in Amsterdam studeerden, onder wie veel Duitse studenten die ook later in de Lutherse kerk in Nederland dienst deden. Hij was geraakt door de geestelijke kracht en diepte van de teksten van Maarten Luther en inspireerde daarmee zijn toehoorders met een theologie die wetenschap, kerkelijk leven en persoonlijke vroomheid op een geheel

overtuigende manier ook voor het hedendaagse christelijke leven wist te verbinden. Ook als hoogleraar voelde hij zich steeds verplicht om de Kerk te dienen. Met vele publicaties, discussiebijdragen, toespraken en in kerkelijke functies leverde hij een wezenlijke bijdrage aan de alom gewaardeerde en heldere vormgeving van 'het Lutherse' in Nederland. Veel belang hechtte hij aan een theologisch goed onderbouwde liturgie die een gevoel voor het goddelijke geheim van het aardse leven ervaarbaar moest maken. Zo ligt zijn bijzondere verdienste in zijn inzet voor de liturgie van de eredienst en van het alledaagse christelijke leven. Daarvan getuigt zijn liturgieboek *Driemaal drie is negen* (1977) en dat klinkt nog door in zijn afscheidscollege (1996) met de sprekende titel *Boven komt beneden langs*.

Joop Boendermaker stimuleerde zijn studenten om Luther in zijn eigen teksten opnieuw te ontdekken en dienstbaar te maken voor de gemeente. Hij zag het als 'plicht' om de gescheidenheid van christelijke gemeenschappen ten minste theologisch te overwinnen en zich in te zetten voor het oecumenisch gesprek. De Protestantse Theologische Universiteit zal zijn gedachtenis als een leraar in het geloof (Hebr. 13:7) in ere houden.

*Namens de universiteit,
Prof. dr. M.A. Matthias, hoogleraar Lutherana*

Vijf jaar liedboek, en verder

Uit het hele land waren ze op 26 mei naar Amersfoort gekomen: predikanten, cantores, voorzangers, organisten, pianisten, componisten, dichters, liturgen, zangers en ieder met een warm hart voor zingend geloven. Ze kwamen voor de viering van het eerste lustrum van 'Liedboek - zingen en bidden in huis en kerk'. En lieten dat uit volle borst horen, al in de eerste samenzang.

Het stralende zomerweer van die zaterdag bleek geen belemmering voor een grote opkomst. De protestantse Bergkerk bood voldoende ruimte om alle deelnemers te bergen. Eerst voltallig in de kerk, later verdeeld over diverse ruimtes voor de workshops. Deze dag, georganiseerd door de Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied (ISK), was bedoeld om ervaringen en inzichten uit te wisselen, als bijdrage aan een breder gebruik van het Liedboek. En om een balans op te maken. Want met liederen, zangvormen, gebeden en gedichten inspireert het Liedboek velen tot zingen en vieren. Maar na vijf jaar is nog niet iedereen vertrouwd met het repertoire. Ook daarom werd deze dag stilgestaan bij alle (nieuwe) mogelijkheden die het Liedboek biedt.

Kennistest

Na het openingswoord van ISK-voorzitter Gert Landman werd het plenaire ochtenddeel ingezet met een ludieke quiz: via hun mobiele telefoon konden deelnemers inloggen en werd via groot scherm hun Liedboekkennis getest met vragen als: over welk lied was veel te doen; welk lied klinkt het meest bij uitvaarten; welke godsnaam is het meest gebruikt; welk kinderlied is het populairst; wat is de meest gebruikte 'gender-neutrale' term? Met de telefoon kon je het juiste (multiple-choice) antwoord geven, waarop het scherm de drie beste scoorders toonde. Het inloggen verliep niet vlekkeloos maar: 'de ISK is nu eenmaal geen ICT-centrum'.

Kracht en rijkdom en kwetsbaarheid

Als opmaat voor de workshops gaf ISK-secretaris Klaas Holwerda een inleiding over de (vele) toepassingen van het liedboek. Refererend aan de eerdere liedboeken uit 1973, 1968, 1938: "een kerkelijk liedboek staat naar zijn aard in een lange traditie. Tegelijk

weerspiegelt het iets van de plaats en tijd van het ontstaan". Het biedt verschillende taalvelden en klankwerelden naast elkaar. Het biedt materiaal voor verschillende liturgische praktijken, van hoofddienst tot getijdendienst; van choral evensong tot meer huiselijke of experimentele (missionaire) vieringen. Die verscheidenheid aan materiaal is de kracht en rijkdom van het boek. En tegelijk de kwetsbaarheid, want het vraagt om oordeelkundig gebruik en onderscheidingsvermogen. Zoals over verschillen in liturgische praktijken. Daarin moet je niet maar wat 'aantrommelen'. Holwerda denkt dat de acht kerkgenootschappen in hun opdracht dit punt onderschatten en onvoldoende investeren in de vorming en toerusting van voorgangers, voorzangers en speellieden.

Van 'zingen in de liturgie' naar 'gezongen liturgie'

Het jarige Liedboek wil de herontdekking van het zogenoemde oecumenisch ordinarium, wat betreft de bronnen ter viering van de liturgie, stimuleren. Bronnen die in de lutherse en anglicaanse tradities veel beter bewaard zijn. Hij liep door het Liedboek aan de hand van de vaste gezangen, de antwoordpsalm, het kinderlied en het halleluja vers en bracht dit tot klank door het laten zingen van vele voorbeeld liederen, met medewerking van de cantorij Oude Kerk Soest (o.l.v. Gonny van der Maten) en het kinderkoor van de Buitenlandse Koorschool Utrecht (o.l.v. Hanna Rijken).

Aan de slag

Het animo voor de, mooi opgezette workshops, was groot en actief participerend. Uit alle werkruimtes klonk die middag vooral veel gezang. Vooraf konden deelnemers kiezen uit: - *Onberijmde psalmen en cantica* (o.l.v. Willeke Smits)

Vijf jaar Liedboek: een goed gevulde kerk (foto: Joost Meeuwenoord)

Over de toepassingen die er zijn voor de onberijmde psalmen en cantica uit het Liedboek in eredienst of andere kerkelijke vieringen.

- *Het Liedboek in pastoraat en leefkringen* (o.l.v. Maarten Diepenbroek)

Over hoe je gedichten en liederen in het pastoraat én thuis kunt inzetten;

- *Het begeleiden van liederen* (o.l.v. Wim Ruessink)

Over de eventuele noodzaak om de bestaande begeleidingsbundel aan te vullen;

- *Nieuwe liederen* (o.l.v. Catrien Posthumus en Anje de Heer)

Over de ontwikkeling van nieuwe liederen in en buiten het liedboek en op basis van door deelnemers ingebrachte liederen.

Tot slot kwam men weer bijeen in de kerk voor de afsluitende vesper, aangevuld met bijdragen uit de workshops. De koorzetting van lied 192a was vooraf rondgestuurd ter instudering en dat klonk dóór in de volmondige en vierstemmige samenzang. Zeer Liedboekwaardig.

Alma Evenhuis

Meer informatie: www.kerklied.net
informatie bij de liederen, gebeden, gedichten uit het Liedboek:
www.liedboekcompendium.nl

Het huidige interieur tijdens de kerkdienst (foto: Maikel de Wit)

Enkhuizen, een kleine en positieve gemeente

Het verkopen van een kerkgebouw is niet eenvoudig. Kerkenraad en gemeente zijn daar emotioneel bij betrokken. Hoe verliep dit proces in Enkhuizen? Tijdens een gesprek met Jantina de Ruiter en Maikel de Wit wordt dit uit de doeken gedaan.

Jantina de Ruiter staat inmiddels vijfenehalf jaar in Enkhuizen, het is haar eerste gemeente. Maikel de Wit zit al lange tijd in de kerkenraad en is nu tevens voorzitter. Beiden hebben de heftige tijden rond de beslissing voor de verkoop meegemaakt. Afscheid nemen van je kerkgebouw is emotioneel, er liggen zoveel mooie en droevige herinneringen. Als kerkelijke gemeente heb je een band met het kerkgebouw. De regio van de lutherse kerk in Enkhuizen is niet groot in vergelijking met veel andere lutherse gemeenten en bevat naast Enkhuizen alleen de dorpen cromheen. Het is een kleine, hechte gemeenschap van ongeveer 70 leden, waarvan twintig actief betrokken gemeentelieden met een fijne kerkenraad. Vanaf het begin van het proces is de gemeente nauw betrokken bij alle plannen en ideeën. De kerkenraad stond ook open voor ideeën vanuit de gemeente. Men wilde niemand 'kwijtraken' onderweg en dat is ook niet gebeurd.

Over het besluit om het kerkgebouw te verkopen is goed nagedacht. Er zijn diverse scenario's bedacht, wel of niet verkopen. Het kerkgebouw was verbonden met een naastgelegen

woonhuis dat werd verhuurd, de voormalige pastorie. De huurder gaf in 2016 aan te verhuizen. Dat betekende de start van het proces rond de verkoop.

Zowel de kerk als het woonhuis hadden een flinke 'opknabbeurt' nodig en daarvoor ontbraken de financiële middelen. Daar kwam bij dat het kerkgebouw een rijksmonument is waardoor eisen worden gesteld aan de manier van renoveren.

Verkoop

Er is open en eerlijk overleg gevoerd met de gemeentelieden over de diverse opties. Een aangedragen optie voor verkoop van de woning en renovatie van het kerkgebouw werd grondig uitgewerkt. Uiteindelijk kwam men tot de conclusie dat de gemeente na het 'losweken' van de woning weliswaar geld had voor het opknappen van het kerkgebouw maar daarna opnieuw een financieel probleem zou hebben. Dat was het moment waarop, in goed overleg, werd besloten het gebouw te verkopen - met daarbij het idee dat het wel een poosje kon duren voor er een koper kwam.

"We zetten het nu alvast te koop, dan kunnen we nog een tijdje vooruit",

dat was de gedachte, vertelt Maikel de Wit. Maar dat liep heel anders. Eerst werd het gebouw in de stille verkoop gedaan, vlak voor de Open Monumentendag. De koper was toen al lang geweest, hij had al geruime tijd een zwak voor het gebouw. Toen eenmaal het bord 'te koop' op de gevel zat was het snel verkocht aan deze man. Het is iemand met liefde voor het gebouw en met gevoel voor de lutherse gemeente. De overdrachtstermijn was vrij lang, zodat alle diensten in 2016 nog gevierd konden worden in het kerkgebouw. Uiteindelijk kon men zelfs blijven tot Pinksteren 2017.

De prachtige oude preekstoel en de gebrandschilderde ramen blijven aanwezig in het gebouw. De koper is iemand met liefde voor het gebouw én voor Enkhuizen. Ook het orgel is er nog, maar dat wordt misschien toch verkocht omdat de huidige eigenaar het jammer vindt dat er nooit meer iemand op zal spelen.

Doorgaan met de hele gemeente

Door de verkoop van het kerkgebouw was het tevens mogelijk dat Jantina de Ruiter aanbleef als predikant. Daarmee blijft de gemeente een eigen predikant houden. Op het moment

dat zij weggaat zal opnieuw bekeken worden welke opties er zijn voor een verdere voortgang van de gemeente, eventueel in combinatie met een andere gemeente Toen besloten werd tot de verkoop van het kerkgebouw wilde iedereen doorgaan als lutherse gemeente, met een eigen identiteit. Nu is de situatie anders en staat men ook meer open voor een mogelijke samenwerking.

“Daarom is het ook belangrijk dat je dingen in stappen doet, mensen moeten ernaartoe groeien”, aldus Jantina. De gemeente groeit niet meer en weet dat het eindig is. Toch blijft men positief en gaat men door met allerlei mooie activiteiten, waarvoor steeds een commissie wordt samengesteld.

Ook is recent een cantate uitgevoerd in samenwerking met de Zuiderkerk om het lutherse geluid te laten horen. Daar kwamen veel mensen op af. Het hele proces is begeleid door een gemeenteadviseur om vooral ook te zorgen dat de zaken juridisch goed werden afgehandeld. Veel steun ondervonden ze ook aan het boek ‘Meer dan hout en steen’ (onder redactie van Harry Bisseling e.a.)

Inmiddels kerkt men een jaar in het nieuwe gebouw. De kerk huurt nu een prachtige zaal die ook wordt gebruikt voor concerten en toneeluitvoeringen, compleet met een keukentje. Na de dienst drinkt men nu altijd koffie met elkaar.

Zowel Maikel als Jantina hebben een goed gevoel wanneer ze terugkijken op het hele proces. Het afscheid van het gebouw gebeurde met de hele gemeente en voelde uiteindelijk toch goed.

“In de twee gebrandschilderde ramen in het kerkgebouw was ook de dromedaris van Enkhuizen afgebeeld”, vertelt Jantina de Ruiter en toont een foto op een fraaie verjaardagskalender van de kerk. “Van deze ramen zijn foto’s gemaakt en geprint op grote rolbanners, die ‘s zondags worden opgesteld achter de altaartafel”, vervolgt ze. Daarmee blijft de sfeer van vroeger een beetje bewaard.

Ingeborg Kriegsman

Intrede dominee Hanneke Allewijn

Op een mooie Pinksterdag... vierde de Haagse lutherse gemeente de komst van haar nieuwe predikant. Dominee Hanneke Allewijn werd geordineerd als predikant van de Protestantse Kerk in Nederland en voor vier jaar verbonden aan de Evangelisch-lutherse gemeente van Den Haag.

Hanneke Allewijn werkt al sinds januari bij het Haagse straat-pastoraat. Bij de handoplegging waren, naast predikanten uit de landelijke kerk, ook veel Haagse collega's. Tijdens de dienst ging Hanneke dieper in op het aspect dat ieder in zijn eigen taal van Gods werken hoort. Kerk-zijn gebeurt wanneer ieder in zijn eigen taal wordt aangesproken. En voor een binnenstadskerk betekent dat dus ruimte voor gevestigde kerkgangers én de paradijsvogels van de straat. Dat was vandaag al zichtbaar.

Rood en vurig Pinksteren

Tijdens de dienst stonden de grote deuren van de kerk wijd open, zodat voorbijgangers konden meegenieten van de feestelijke klanken die gemeente, cantorij en orgel jubelden. En na de dienst ging het feest op straat verder, waar broodjes en zoe-tigheden werden uitgedeeld aan voorbijgangers en burens. De Loos-duinse harmonie ‘Kunst naar Kracht’ speelde een uur lang vrolijke muziek op het bordes; zo voltrok de feest-

Inzegening Hanneke Allewijn (foto: Marianne Grund-van Wattum)

lijke receptie zich op de straat. Veel kerkgangers hadden in hun kleding het rood van Pinksteren aangetrokken. De anders zo rustige Lutherse Burgwal veranderde in vurige vrolijkheid. En niemand was dronken!

De lutherse gemeente van Den Haag staat voor grote uitdagingen om haar plek en taak in de binnenstad vorm

te blijven geven. Met de komst van Hanneke Allewijn, naast dominee Trinette Verhoeven, hopen we met andere medewerkers en gemeenteleden weer op volle sterkte en met nieuwe bezieling verder te gaan.

*Rien Sprong
(tevens gemeentelid van de ELG
Den Haag)*

(foto: Rien Sprong)

De Amsterdamse Augustanahof: hoe gaat het daar intussen?

Een jaar geleden was Elkkwartaal aanwezig bij een informatiebijeenkomst met toekomstige bewoners van de Augustanahof en andere belangstellenden. De bouw van de appartementen en de gemeenschappelijke ruimten namen al duidelijke vormen aan, enkele maanden later was de Augustanahof een feit. Nu, een jaar later, ga ik in gesprek met de bewoners om te luisteren naar hun verhaal.

Allereerst ben ik benieuwd hoe het wonen in Augustanahof bevalt. Zijn de verwachtingen uitgekomen? Een aantal bewoners reageert gelijk: "Het heeft onze verwachtingen zelfs overtroffen!" Veel woongemeenschappen zijn opgezet door een bestaande groep mensen. Hier zijn mensen bij elkaar gezocht, en dan weet je natuurlijk niet van tevoren of dat zal klikken. Bewoners vinden dat de diaconie bij de selectie een goede inschatting heeft gemaakt over een mogelijke match. De bewoners herkennen in elkaar de behoefte aan verbinding maar willen die ook in balans met de behoefte aan privacy. Het lijkt bijna een natuurlijk proces; dat gaat ook gepaard met zoeken en aftasten. Er zijn nu gezamenlijke activiteiten zoals de wekelijkse koffieochtend, de zondagse vespers en de maandelijkse bewonersvergadering. Ook is geëxperimenteerd met film- en spelletjesavonden maar dat bleek iets te veel van het goede. En dan is het mooi dat met elkaar gezegd kan worden: leuk geprobeerd - maar dit is niet wat we willen.

Intense ervaringen

Er gebeurt ook veel spontaan. Een bewoonster brak haar voet en enkele uren later was de hele zorg rond haar geregeld. Omzien naar elkaar, ook in kleine dingen, wordt als heel waardevol ervaren. Voor de oudere bewoners biedt dat vertrouwen om de laatste levensjaren met een gerust hart te leven. In het afgelopen jaar overleed een bewoner. Voor bewoners een intense ervaring rond het sterfbed, het opbaren en het uitdragen. De gezamenlijke ruimte en de kapel boden gelegenheid om met elkaar het afscheid vorm te geven. Als je zoiets samen doet, schept dat natuurlijk een grote verbinding met elkaar.

De verscheidenheid in leeftijden van bewoners levert een mooie dynamiek op. Brengen de jongeren hun capaciteiten in op het gebied van omgaan met elkaar, spiritualiteit, muziek, tuinieren en kanovaren; de ouderen brengen hun levenservaring en realisme in.

Een bewoner beschrijft de ontwikkeling van de woon-gemeenschap als een proces van 'babystapjes'. Mij raakt de sfeer van zorgvuldigheid en zorgzaamheid. Hier geen hemelbestormende plannen en idealen maar een down-to-earth zoeken naar verbinding met elkaar en met de buurt.

Verbinding met de buurt

De gemeenschap is er niet alleen voor zichzelf maar ook voor de buurt. Enigszins bescheiden vertellen de bewoners dat de buurtfunctie nog in de kinderschoenen staat. Toch vertellen zij mooie verhalen over de vespers en een palm-pasenviering met de buurtkinderen. De bewoners merken dat de buurt blij is met het behoud van het gebouw, het vertrouwde klockgelui en de openheid van de bewoners. De wekelijkse maaltijd, die al georganiseerd werd door en voor de buurt in de Augustanakerk, kreeg in de Augustanahof weer een plek. Contacten op straat maken de verbinding met de buurt. Dan wordt bijvoorbeeld gevraagd of er een ruimte is voor oefenen met een koor, of voor een boek-signering. Het zijn eerste stappen waarmee de buurt ook de Augustanahof binnenkomt. Voor de bewoners is het nog een zoektocht in het uitwerken van de buurtfunctie. Ze willen geen tweede buurtcentrum worden; wel aanvullend iets kunnen bieden. En dat doen ze, zeker op het gebied van spiritualiteit. De tuin, eigendom van de gemeente maar in beheer van de bewoners, wordt een plek waar de buurt

welkom is. Waar ruimte is om stil te zijn én om elkaar te ontmoeten en verhalen te vertellen.

Ik vind het mooi om te merken hoe bewoners de verbinding met de wijk zoeken maar tegelijk niet te hard van stapel lopen. Zorgvuldig tasten ze af wat passend is, waar ze aan toe zijn, wat haalbaar is en wat nog niet.

Verwachtingen

In het zogenoemde 'gastenappartement' wordt een jongvolwassen statushouder op weg geholpen om een bestaan in Nederland op te bouwen. Deze jongere wordt begeleid vanuit 'Spirit', een gespecialiseerde jeugdhulpverleningsorganisatie. De bewoners dragen daarin graag hun steentje bij maar stuiten ook op beperkingen die optreden als de bewoner nauwelijks Nederlands spreekt. We spreken met elkaar over de verwachtingen rond dit project. Kun je verdragen dat de praktijk anders is dan je voorgesteld had? Misschien is een plek tussen zulke mooie mensen op zich al goud waard voor iemand in die situatie. Ook hier zullen de bewoners verder in gesprek met elkaar blijven.

Drijfveren en babystapjes

Wat is het geheim achter deze harmonie? Ik proef de gemeenschappelijke waarde van omzien naar elkaar en verbinding maken. Ik hoor geen persoonlijke belangen, anders dan de behoefte aan een veilige, vertrouwde plek om te leven. Geloof fungeert als onderliggende drijfveer. In de diversiteit van achtergronden gaat het om meer dan respect voor elkaars geloof. In geloof en spiritualiteit vinden bewoners elkaar om verbinding met elkaar en de buurt aan te gaan. Ik ontmoet bevlogen mensen die samen iets moois willen maken en delen. Vanuit de lutherse diaconie is Sophie Kwant als diaconaal werker verbonden aan de Augustanahof. Iedere donderdag is zij aanwezig en biedt support in dit bijzondere proces. Het zijn misschien 'babystapjes' die gezet worden, maar iedere stap is een verwezenlijking van een droom. Waarin jong en oud samen een wijk uitnodigen en uitdagen om over te brug te komen in het delen van aandacht voor elkaar.

Rien Sprong

Nieuwe synodevoorzitter Saskia van Meggelen

"Durf te formuleren waar je voor staat"

Op 9 maart werd dominee Saskia van Meggelen verkozen tot nieuwe preses van de generale synode. Ze wil bijdragen aan een vrijmoediger spreken over het geloof. "Ik zou heel graag willen dat we wat meer vrijmoedigheid krijgen om te spreken over ons geloof, dat we leren spreken over wat ons beweegt. In mijn eigen wijkgemeente in Breda hoor ik van veel mensen dat het geloof belangrijk voor ze is. Maar persoonlijk kunnen verwoorden waarom het geloof belangrijk is, dat is nog best een stap. En dat is wel heel belangrijk, als we het geloof willen doorgeven aan de volgende generatie.

We kunnen wat dit betreft iets leren van de krijgsmacht-predikanten. Zij werken vaak met jonge mensen die helemaal geen binding hebben met het geloof. Toch hebben ze manieren gevonden om in de 'taal van deze tijd' het gesprek aan te gaan over geloof en zingeving: ze spreken woorden die werelds zijn, maar toch inhoudelijk."

Lutherse traditie vruchtbaar laten zijn voor het geheel

"Wat betreft mijn affiniteit met de lutherse kerk kan ik zeggen dat de zomermaanden die ik een aantal jaren als theologiestudent in Duitsland heb doorgebracht mij hebben verrijkt. Daar heb ik kennis gemaakt met de lutherse liturgie en ik ben daar ook voorgedaan in kerkdiensten. In Breda, waar ik gemeentepredikant ben, ga ik ook voor in de lutherse kerk, en in de andere kerken in Breda worden af en toe diensten gehouden volgens de lutherse orde van dienst. Op die manier proberen we de lutherse traditie vruchtbaar te laten zijn voor het geheel van de protestantse kerk in Breda. Ik denk dat het een goed idee is om hier ook landelijk meer vorm aan te geven."

(foto: Sandra Haverman)

De taal die we spreken...

"In de kerk hebben we een eigen manier van spreken, een eigen manier van vieren, en het is goed om dat 'geheim' te koesteren. Het is niet erg dat mensen, als ze net met het geloof in aanraking komen, de taal van het geloof moeten leren verstaan. Maar ik vind de kerk soms wat elitair geworden. De taal die we spreken, is dus heel belangrijk. Maar dat betekent niet dat we onze identiteit moeten verloochenen, juist niet. Durf als gemeente te formuleren waar je voor staat!"

Jedidja Harthoorn en Martje van der Heijden

Inauguratie Sabine Hiebsch

Op 29 juni 2018 zal prof. dr. Sabine Hiebsch officieel haar ambt als bijzonder hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Kampen aanvaarden met het uitspreken van een rede getiteld 'Luther en Nederland: verleden - heden - toekomst'. Zij aanvaardt dan de opdracht die ligt besloten in de benaming van haar leerstoel: *de Kooiman-Boendermaker Leerstoel voor Luther en de geschiedenis van het (Nederlandse) lutheranisme*. Een zorgvuldig gekozen benaming, die tot uitdrukking brengt dat de op deze leerstoel benoemde hoogleraar in het voetspoor zal treden van de hoogleraren Kooiman en Boendermaker en in de lijn van hun traditie nieuwe wegen zal inslaan.

Zo'n inaugurele rede is altijd een bijzondere gebeurtenis. In dit geval niet alleen voor de universitaire wereld. Ook voor de lutherse gemeenschap en in het bijzonder voor de Kooiman-Boendermaker-Luther Stichting (KBLS) is dit een geweldige gebeurtenis. De lutherse traditie in ons land krijgt daarmee op deze plaats immers een speciale plek voor Luthers theologie en het lutheranisme in Nederland.

Met haar inaugurele rede geeft de pas benoemde hoogleraar haar visitekaartje af: over welk vakgebied gaat het, wat is daarin al gepresteerd, wat staat nog te gebeuren; welke visie heeft deze hoogleraar op onderwijs en onderzoek en hoe wil ze met de onderzoeksresultaten naar buiten treden.

Een inaugurele rede is niet zomaar een academisch ondersje maar evenzeer een statement voor de buitenwereld. De tijd dat wetenschappers zich konden opsluiten in een ivoren toren is reeds lang voorbij. Luther zelf is daarvan

Sabine Hiebsch (foto: Dick Vos)

overigens een lichtend voorbeeld. Hij gaf niet alleen colleges voor studenten maar met zijn preken in de gemeente en zijn talrijke publicaties in het Duits trad hij ook naar buiten. Zo bezien is de traditie niet slechts bij Kooiman en Boendermaker begonnen maar wordt de lijn uit de tijd van de reformatie voortgezet van verleden naar heden naar toekomst.

dr. Hans van der Meer
adviseur van de KBLS
lid van het curatorium van de leerstoel

Wartaal

De afgelopen maanden was ik intensief betrokken bij de voorbereiding voor een tentoonstelling over 100 jaar onafhankelijkheid in Tsjechië en Slowakije in het Comenius Museum in Naarden. Direct na het einde van de Eerste Wereldoorlog werd de eerste republiek Tsjecho-Slowakije uitgeroepen. Alle voorbereidingen waren getroffen tijdens de oorlog, onder andere in Rotterdam. Het werd een onafhankelijkheid die diverse keren is geschonden door 'bezitters'. Maar men hield vast aan het jaar 1918.

Recent was ik in Vilnius (Litouwen) in verband met een KALME-bijeenkomst (zie pagina 7). Ik had me goed voorbereid op de bijeenkomst en op de stad: de mooie gebouwen, parken, kerken... Tot mijn verbazing ontdekte ik dat ook hier honderd jaar onafhankelijkheid wordt gevierd en er blijken nog meer landen te zijn: Estland, Letland, Polen en Hongarije. Al deze voormalige Oostbloklanden hebben zich direct na de Eerste Wereldoorlog onafhankelijk verklaard en gingen verder als soevereine staat, maar ook werd in al deze landen de onafhankelijkheid geschonden door 'bezitters'. Soms voor een paar jaar en soms voor langere tijd.

Allemaal hebben ze vastgehouden aan het jaar 1918 en in alle landen wordt een eeuwfeest gevierd met tentoonstellingen, herdenkingen, conferenties en concerten. De bezetting door een andere mogendheid heeft diepe wonden geslagen en geeft reden om de vrijheid te vieren.

In Nederland hebben we sinds 1918 slechts eenmaal een bezetting meegemaakt waarbij werd gevochten voor onze onafhankelijkheid. Voor het Platform Herinnering Tweede Wereldoorlog was dat de reden om 2018 uit te roepen tot 'Jaar van Verzet'. In heel Nederland wordt dit jaar extra aandacht geschonken aan de rol van het verzet tijdens de oorlog. De laatste tijd komen steeds meer verhalen los over wat het verzet heeft gedaan voor het herwinnen van onze vrijheid en onafhankelijkheid. Ook hier zijn soms diepe wonden geslagen en daarom vieren ook wij ieder jaar onze vrijheid.

Ingeborg Kriegsman

Luthers erfenis in de Nederlandse protestantse kerkmuziek

In het kader van het Reformatiejaar verscheen 'Een door God geschonken gave' onder redactie van, onder anderen, Annemarie Houkes, Sebastiaan 't Hart en Els Boon. Met Els heb ik na het lezen een gesprek.

Ieder jaar geeft het Documentatiecentrum van de Vrije Universiteit een bundel uit voor haar donateurs. De laatste jaren worden deze boeken ook voor een breder publiek uitgegeven. Met 500 jaar reformatie lag het voor de hand om een bundel rond Luther samen te stellen. De ondertitel van het boek luidt 'Luthers erfenis in de Nederlandse protestantse kerkmuziek'. Eerlijk gezegd verwachtte ik niet veel nieuws te lezen, dus werd ik aangenaam verrast door een aantal gemakkelijk leesbare hoofdstukken die mijn beeld van de lutherse traditie wat veranderden.

Nieuw impuls

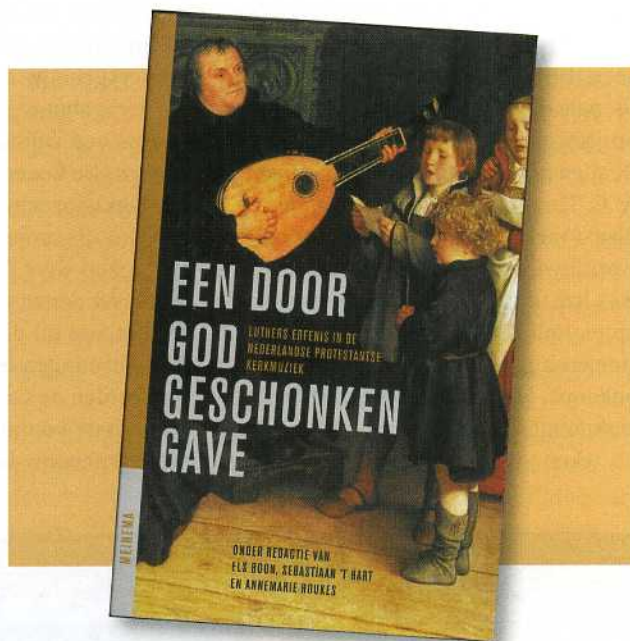
Dat Luther muziek waardevol vond is natuurlijk algemeen bekend, maar Dick Akerboom beschrijft helder hoe Luther het lied gebruikte om de focus van de offerande in de mis te verleggen naar het vieren van het geloof in de eredienst. Hans Jansen schetst hoe liederen uit de lutherse traditie steeds meer een weg vonden in de calvinistische kerken. Tot in de 19e eeuw blijven de lutherse kerkmuziek en liturgie ingetogen, passend bij de gedoogde positie die de lutheranen in Nederland hadden. Het was voor mij een *eyeopener* te lezen hoe de liturgie bij de lutheranen door de eeuwen heen versoerd geraakt was.

In het artikel van Jan Hage lezen we hoe in de 20^e eeuw vanuit Duitsland een hernieuwde belangstelling is voor de liederen van Luther. Het is Willem Mudde die aldaar in aanraking komt met het nieuwe elan en, terug in Nederland, de kerken hier doet kennismaken met nieuwe kerkliederen. In de calvinistische kerken waren het Maarten Kooy en Dolf Hendrikse die, geraakt door de Duitse liederen en wijze van vieren, de kerkmuziek een impuls gaven.

Luther droeg bij aan ontwikkeling van het kerklied

Wat mij opvalt is dat de aandacht voor liturgie en kerkmuziek in de twintigste eeuw een *boost* kreeg en ik krijg het beeld dat we onze 'lutherse traditie' meer te danken hebben aan de veranderingen in Duitsland die toen naar Nederland gebracht zijn dan aan de eeuwenlange aanwezigheid van de lutheranen in Nederland. In de aandacht voor liturgie hebben we in Nederland veel te danken aan de hervormde Gerardus van der Leeuw, die een stuwende kracht was in de liturgische vernieuwing.

Als ik hierover met Els Boon in gesprek ben, benadrukt zij echter dat Luthers' opvattingen over de kerkmuziek uiteindelijk wel ten grondslag liggen aan de ontwikkeling van het kerklied. Ook al wilde Calvinijn een soberder plek voor de muziek, ook zijn psalmvertaling is een antwoord op het proces dat Luther in gang zette.

Veelkleurigheid

Wat mij in het boek ook bijzonder treft is hoe het kerklied ook verbindend kan werken. Bij het samengaan van de Evangelisch-Lutherse Kerk en de Hersteld Evangelisch-Lutherse kerk werd het Luthers Gezangboek een document waarmee de beide kerken weer gezamenlijk konden vieren en zingen. Toen het nieuwe Liedboek voor de kerken verscheen (2013) fronste menig lutheraan de wenkbrauwen. In het gesprek met Els Boon viel op dat we beiden geraakt waren door artikelen over de ontwikkeling van de liedboeken. Waren die voorheen identiteitsbepalend voor de kerk, met het nieuwe liedboek komt de veelkleurigheid van de kerk meer tot uitdrukking. Ondanks het verdwijnen van enkele vertrouwde liederen zijn ook nieuwe liederen uit de (Scandinavische) lutherse traditie opgenomen. Er zijn liederen die waarschijnlijk niet of nauwelijks in lutherse kring gezongen zullen worden. Maar uiteindelijk drukken alle liederen diverse wijzen van geloven uit die in onze protestantse kerk aanwezig zijn. En uiteindelijk komen al die liederen voort uit het bewustzijn dat Luther ons meegaf: dat het lied een uitdrukking is van het geloof, een manier om God te loven en het Woord te verkondigen.

Rien Sprong

'Een door God geschonken gave', uitgeverij Meinema, Zoetermeer, ISBN: 9789021144894. Verkrijgbaar bij de SLUB, € 14.99

kriskraskort

ZUID-NEDERLAND. In de kerngemeente Eindhoven zijn (ook) dit jaar de diensten in de Stille Week gezamenlijk gehouden met Doopsgezinden, Remonstranten en Lutheranen. In alle diensten werd als terugkerend lied 'Een mens te zijn op aarde' gezongen. Als symbool daarvan stond een brandende kaars op tafel met prikkeldraad eromheen die de lijdende mens verbeeldde. Op paasmorgen werkte de DoReLu-projectcantorij mee aan de dienst. De dienstdoende predikant dominee A. C. Thimm-Stelwagen begon de dienst met een mop. Niet omdat het 1 april was, maar heel lang geleden was het traditie om de mensen wat op te vrolijken met een mop. Er waren stoelen bijgezet vanwege de goede opkomst. Na de dienst kreeg iedere kerkganger een narcis mee naar huis als teken van het nieuwe leven.

OOST-GRONINGEN. De Evangelisch-Lutherse gemeenten in Groningen en Drenthe (Groningen, Pekela/Winschoten, Stadskanaal en Wildervank/Veendam) zijn al enkele jaren bezig met een fusieplan. Een externe projectleider is ingehuurd (betaald door de Protestantse Kerk) om ze te begeleiden in dit fusieproces. In **STADSKANAAL** is het kerkgebouw op 29 april gesloten. Het kerkgebouw wordt afgebroken, waarna een woonhuis gebouwd zal worden. De koper wil een monument bouwen voor aan de straat met de kerkklok, de zwaan en de gedenksteen, zodat men weet dat hier de Lutherse kerk heeft gestaan. De ELG Stadskanaal bestaat nog tot de regiogemeente Oost-Groningen is gevormd. Tot die tijd worden de erediensten in de keuken van de voorzitter gevierd. Voor het kerkgebouw in **WILDERVANK** is

een aparte stichting opgericht; die wil het gaan gebruiken voor allerlei activiteiten. In **NIEUWE PEKELA** is het verenigingsgebouw de Wartburg inmiddels ook verkocht maar is een stichting opgericht 'Tot behoud van het Luthers erfgoed Pekela'. Deze stichting is bedoeld om financiële middelen te verzamelen voor beheer en onderhoud van het kerkgebouw en de begraafplaats.

De kerkgebouwen van **NIEUWE PEKELA** en **WINSCHOTEN** zijn uitgebreid gefotografeerd en te bekijken op de website www.kerkfotografie.nl. Dit is een site waarop meer dan 530 Nederlandse kerken te vinden zijn, die belangeloos gefotografeerd zijn door amateurfotograaf Diana Niewold. Zij hoopt door foto's van kerkgebouwen te maken iets ervan levend te houden en te bewaren voor het nageslacht...

foto: D.J. Eekel

ROTTERDAM. Wanneer gemeenteleden ver van huis en kerk opgenomen of behandeld worden, is het niet altijd mogelijk voor een bezoekgroep of dominee om langs te komen. In Rotterdam hebben ze daar nu een 'ziekenicoon' voor gemaakt: een fotostandaard met op de ene zijde een afbeelding van de Andreaskerk en een Lutherroos, en aan de andere zijde een bemoedigende tekst van Luther zelf. Op deze manier kan de gemeente toch in die tijdelijke revalidatie- of ziekenhuiskamer aanwezig zijn.

UTRECHT. In Utrecht is het traditie om het passieverhaal op Goede Vrijdag te zingen. Dit jaar ging het om de Marcuspassie van Dick Troost, cantor-organist van de Lutherse kerk in Ede. Hij gebruikte voor deze passie de tekst van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) uit 2004. De toonzetting is sober en indringend, waardoor het passieverhaal heel direct tot klinken komt. Tegelijkertijd werd deze Marcuspassie ook gezongen bij de lutheranen in Zwolle.

HOORN. In samenwerking met de gemeente Hoorn zet het Platform Religieus Erfgoed Hoorn zich in voor

behoud en verenigen van de monumentale kerken in de gemeente. Het platform maakt zich hard voor religieus erfgoed, het bundelt de krachten om de problematiek van religieus erfgoed aan te pakken en organiseerde in mei voor het eerst een gezamenlijke activiteit: Open Kerkendag. In de zes deelnemende kerken, waaronder de Lutherse kerk, was een gevarieerd aanbod aan activiteiten voor jong en oud. Deze waren gratis toegankelijk. Zo konden kinderen onder andere een glas-in-loodraam ontwerpen, een DOE-orgel bouwen of mee op speurtocht. Ook kregen ze een kerfstok waarop ze bij iedere kerk die ze bezochten een kerf ontvingen. "Wat heb jij op je kerfstok?" Volwassenen konden luisteren naar pelgrimsverhalen, mee met een rondleiding en zelf aan de slag met het maken van een speciale kalender. Organist Riewert Blok, in navolging van Maarten Luther, heeft getracht om in woord en muziek de identiteit van het lutheranisme duidelijk te maken.

WOERDEN. In maart waren tien catechisanten van de oudste groep te gast bij de Norbertijnse vrouwengemeenschap Mariëngaarde bij Priorij De Essenburgh in Hierden. Met de zusters deed de groep mee aan allerlei activiteiten. Zo begon men 's morgens vroeg met het ochtendgebed en werden er kruiswoorden van Jezus opgezocht, onderzocht en beschilderd. Er werd een Emmaüswandeling gemaakt, met als bedoeling in tweetallen te lopen en de eerste tijd niet te spreken, waardoor je veel meer waarneemt van de omgeving. Op de terugtocht ging de reis langs Zwolle voor een dienst en rondleiding in de Dominicanenkerk; daarheen wil de groep volgend jaar terug.

LEIDEN. Op 22 april is het jubileum van het kerkgebouw in Leiden gevierd: 400 jaar Lutherse geschiedenis in Leiden. De kerkdienst was extra feestelijk door de muzikale bijdrage van het Regenboogkoor o.l.v. Hendrik Vonk en het orgelspel van Jan Hoegee. Ook was er een mooie presentatie over de geschiedenis van de Lutherse

Gemeente Leiden en het kerkgebouw. Na de viering werd met alle aanwezigen het glas geheven.

AMSTERDAM. In het gebouw Wittenberg wordt de laatste hand gelegd aan het Luther Museum Amsterdam, dat volgens planning zal openen op 31 oktober. Er zal een uitgebreide collectie te zien zijn van luthers erfgoed, bestaande uit waardevolle deelcollecties zoals schilderijen, penningen, prenten, meubilair, zilver, postzegels, bijbels aardewerk en lutherse curiosa. Regelmatig ontvangt het museum bijzondere stukken van lutherse gemeenten en particulieren. Toch ontbreekt er ook nog van alles. Zo zou het museum graag meer Nederlandse lutherse penningen in de collectie willen opnemen. Heeft u thuis in een la nog een verborgen luthers kleinood liggen, dan houdt het museum zich warm aanbevolen!

DEN HAAG. Bij de achteringang aan de Boekhorststraat heeft de Lutherse kerk meerdere etalages. Een van de gemeenteleden heeft deze etalages nu opnieuw ingericht om zo te laten zien wat de verschillende activiteiten zijn en waar de Lutherse kerk voor staat.

foto: C.M. Eekel

ALKMAAR. In KKK van december vorig jaar kon u lezen over klunzige inbrekers die zich verstopt hadden in het orgel en daarmee orgelpijpen beschadigden. Er kwam een grote hulpactie op gang en inmiddels is het orgel gelukkig weer hersteld. Meer dan driekwart van het schadebedrag kwam binnen. Ook voor het laatste stukje blijft de oproep staan: NL06 INGB 0007 1890 67 ten name van Orgelfonds Lutherse Kerk Alkmaar, onder vermelding van 'orgelschade'.

LEEUWARDEN. In februari bezocht een groep van ongeveer zestig studenten van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden de lutherse kerk om meer te weten te komen over de Reformatie in het algemeen en de lutherse ideeën in het bijzonder. Ook waren ze geïnteresseerd in de inrichting van de kerk en de gang van zaken tijdens de diensten. De studenten waren zeer gemotiveerd.

AMERSFOORT. Diederiek van Loo, predikante van de pioniersplek in de Lutherse kerk van Amersfoort, is op 12 mei ook bevestigd als 'stadsdominee'. Ze is aangesteld vanuit de Protestantse Gemeente Amersfoort om de komende jaren een verbindende rol in de stad te spelen en beschikbaar te zijn voor Amersfoorters die haar nodig hebben. De komende tijd gaat ze in gesprek met verschillende instanties in de stad waarbij ze een rol zou kunnen vervullen. Ook zal ze vaak op openbare plekken in de stad te zien en te horen zijn, zoals bibliotheken, festivals, scholen of bij een dodenherdenking. Deze aanstelling als stadsdominee duurt tot ten minste eind 2020 maar haar vaste plek blijft de Lutherse kerk.

Chris Eekel

Tips of andere leuke berichten (liefst met foto of illustratie)? Stuur ze naar Chris Eekel, Rengersdiep 46, 8032 NL Zwolle of per mail: chris@eekel.nl.

Luther en zijn keurvorst: toegewijde schakers

Uit alle delen van het land kwamen begin maart vaste én nieuwe deelnemers naar de 14e Lutherse Schaakdag op Hoekelum. Steevast hoogstens dertig deelnemers: meer staat de beschikbare speelruimte niet toe en een béétje exclusief en intiem moet het wel blijven. Je komt op uitnodiging via de lutherse gemeentebleden of via persoonlijke contacten.

Allemaal luthers? Nee, maar wel de 'harde kern': enkelen kennen elkaar nog van de allang ter ziele zijnde maar onvergetelijke Nederlandse Lutherse Jeugd Bond (NLJB). Twee van hen namen veertien jaar geleden het initiatief: Klaus Bodlaender, levenslang fervent schaker, en ondergetekende, met weer tijd voor de hartstocht van ooit.

Schaken doe je niet 'luthers' maar samen

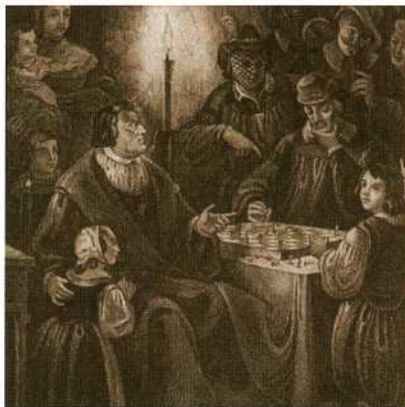
Vrienden schoven aan vanuit de lutherse gemeenten, vanuit de Protestantse Kerk een paar predikanten, ook uit de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, een koster, een organist, katholieken en buitenkerkelijken. Zoals dat gaat bij lutheranen: welkom! Schaken doe je niet alleen 'luthers'. Het lutherse zit 'm in de locatie waar gespeeld wordt. En in dat kleine groepje organisatoren. Een deelnemer van buitenaf zei eens: "Ik denk wel een kans te hebben want lutheranen kennen immers niet meer dan 95 stellingen."

Sterke formule

De formule voor de dag is nog steeds ijzersterk. Aan het begin een smeug verhaal over een schaakthema. Nu, na het voorbije Lutherjaar, nog een staartje met de weidse titel 'Maarten Luther en zijn keurvorst: twee toegewijde schakers'. Het is een feit: allebei waren het liefhebbers van het edele schaakspel. De bedoelde keurvorst (Johann Friedrich de Grootmoedige) staat op een beroemd schilderij - vervaardigd tijdens zijn gevangenschap in Brussel - te schaken met een Spaanse bewaker.

Luther in zijn vrije tijd...

Ook Luther schaakte graag, volgens zijn eerste 'biograaf' en leerling

Luther schakend met studenten (Schachmuseum Köstritz)

Johannes Mathesius. Hij deed dat vooral met zijn vriend, medewerker en bijna buurman Philippus Melancthon. En ook eens met studenten die, vermomd als mijnwerkers uit Luthers' eigen streek, in de carnavalstijd met dat doel bij hem binnen wisten te komen. Die schaakscène werd in de 19e eeuw in beeld gebracht uit bewondering voor alles wat met Luther te maken had. In die tijd verscheen zelfs een boekje over 'Maarten Luthers vrijetijdsbesteding'! Het gezin Luther kijkt aandachtig toe hoe manlief en vader moeiteloos de ene mooie zet na de andere uit zijn mouw tovert. 'De doctor heeft ze vlot mat gezet' schrijft Mathesius met eerbied. De directeur van een schaakmuseum in het Duitse plaatsje Köstritz was zo vriendelijk de genoemde afbeelding via internet ter beschikking te stellen.

In de verdere ochtenduren wordt in het Koetshuis verwoed geschaakt tot een nieuw jaarlijks hoogtepunt aanbreekt: een feestelijk glas, gevolgd door een rijk buffet op kasteel Hoekelum. Luisterrijke ambiance waar de deel-

nemers het gevoel krijgen als heuse grootmeesters onthaald te worden... Als iedereen huiswaarts keert, valt daar later nog na te genieten van de prijs: een schaakboek en een doosje met lekkers. Deze keer ontbraken twee al eerder deelnemende schaaksters: de ene, een sterke hoofdklasse speelster, en de andere, ooit kansrijk deelnemster aan het Nederlandse vrouwenkampioenschap. Hopelijk zijn ze volgende keer weer van de partij bij dit unieke schaakevenement, waarmee ook de Stichting Vrienden van Hoekelum als sponsor alle eer inlegt.

Hans Mudde

KLAUS BODLAENDER

Op 8 april 2018, vlak na de laatste lutherse schaakdag, overleed Klaus Bodlaender. Hij werd 91 jaar. Tot het laatst betrokken bij kerk en maatschappij en ook hevig geïnteresseerd in de schaakdag. In het zorghotel waar Klaus inmiddels verbleef, las hij bovenstaande tekst nog mee en bekeek de illustraties. Met zijn scherpe en grote historische kennis leverde hij daarop nog commentaar. De rouwbrief wordt in schaakkringen wellicht een 'collectors item': Klaus aan het schaakbord met een van de zonen, geschilderd door Marijke Bodlaender-Groote, zijn echtgenote, met wie hij sinds hun eerste ontmoeting, schaatsend op het ijs, al die lange jaren samen was. Het afscheid van Klaus, in de drukbezochte dankdienst voor zijn leven, was op 14 april in 'zijn' Lutherse kerk in Ede. We gedenken Klaus Bodlaender in grote dankbaarheid.

Hans Mudde

Officiële mededelingen

Veranderingen in het kerkelijk landschap

Op deze plek heb ik al eerder gesproken over veranderingen in het kerkelijk landschap, als onderdeel van Kerk 2025. Ook in deze *Elkkwartaal* wordt, op basis van een interview met Wijnand Sonnenberg, aandacht besteed aan zo'n verandering: de visitatie. Waar veel van de lutherse gemeenten wat meer mee te maken hebben is de classis. De classis was in 2004 een nieuw fenomeen voor lutherse gemeenten: een bovenplaatselijk gesprek, maar niet landelijk.

Ringen van gemeenten

Anders dan in de Evangelisch-lutherse Synode gaf (en geeft!) dit de mogelijkheid om met andere buurgemeenten in de Protestantse Kerk in gesprek te zijn over gemeenschappelijke onderwerpen. Daarnaast was het de plek om je stem te laten horen richting de Generale Synode. Niet overal leverde dit enthousiasme op, en in de combinatie van inspiratieve ontmoeting en regelwerk kwam het eerste nogal eens in de knel. In Kerk 2025 is dan ook besloten om de kleinschalige ontmoetingen door te zetten in zogenaamde 'ringen' (van gemeenten) en de classis te vergroten; in de classis-nieuwstijl is niet automatisch elke gemeente vertegenwoordigd, zoals dat eerder wel het geval was. Om te voorkomen dat bij het kiezen van afgevaardigden naar de classis geen lutherse inbreng is, is in de nieuwe kerkorde afgesproken dat – als er lutherse gemeenten in een classis aanwezig zijn – er minimaal één lutheraan in de classis zit.

Verkiezingstraject nu afgerond

Om dit te regelen waren er de afgelopen maanden verkiezingen, waarbij kerkenraden een gemeentelid konden voordragen. In een aantal gevallen was er één kandidaat en kon overgegaan worden tot benoeming; in enkele gevallen was een verkiezing nodig uit meerdere kandidaten. Dit traject is nu afgerond en de kandidaten zijn inmiddels bekend. Deze kunnen worden aangemeld zodra in elke classis de nieuwe (!) classispredikant bekend is. De tweede helft van 2018 is dan een overgangperiode waarin een aantal oud-classisleden zal

toetreden tot de nieuwe classis. Daarna volgen ook in andere (niet-lutherse) gemeenten classisverkiezingen. In een volgend nummer van *Elkkwartaal* kom ik hier verder op terug.

Op een mooie zaterdag in mei

Het was de zaterdag na Hemelvaart. De dag ervoor had een groot deel van luthers Nederland afscheid genomen van prof. Joop Boendermaker. Het was zonnig en warm; niet echt weer om te vergaderen. Toch was het overgrote deel van de leden en plaatsvervangende leden van de ELS aanwezig in Doorn voor de voorjaarsvergadering. Om voldoende tijd te hebben voor alle onderwerpen was besloten om al in de ochtend te beginnen. Naast een overzicht van de activiteiten van de Synodale Commissie in het afgelopen half jaar werd aandacht besteed aan financiën en de betrokkenheid van (leden van) de financiële commissie 'in het land', zoals Groningen, Leiden, Arnhem. Willem Boon bracht verslag uit van twee vergaderingen van de Generale Synode (terug te lezen op www.protestantsekerk.nl/synode.) Ruim voor de lunch begonnen we met de bespreking van de stukken voor het nieuwe beleidsplan. De gekozen werkvorm was een wandeling in groepjes (of gewoon aan tafel buiten) waarbij een of twee van de auteurs van een stuk werden 'aangevuld' met leden die met frisse blik keken naar wat op tafel lag. Dit gaf geanimeerde gesprekken en zorgde ervoor dat we na de lunch energiek konden beginnen aan het middagdeel. Hierin spraken we, onder andere, over een concreet voorstel tot intensivering van het contact tussen (plaatsvervangende) synodeleden en gemeenten, een terugkoppeling van de WICAS-conferentie en over het gespreksdocument 'Voltooid Leven' van de Theologische

Commissie. Een zeer gevarieerd geheel met als kers op de taart: na afloop van de vergadering was het nog steeds mooi weer.

*Met vriendelijke groet,
Erik Fledderus,
voorzitter evangelisch-lutherse synode*

Digitale nieuwsbrieven

Graag brengen wij als redactie de volgende digitale nieuwsbrieven onder uw aandacht:

De Kooiman-Boendermaker-Luther Stichting geeft sinds kort driemaal per jaar een nieuwsbrief uit waarin verslag wordt gedaan van de werkzaamheden van het bestuur en de activiteiten die rond de bijzondere leerstoel van de KBLS worden ontwikkeld.

U kunt zich aanmelden voor deze nieuwsbrief via secretariaat.kblstichting@gmail.com.

De regelmatig verschijnende nieuwsbrief van de LWF wordt al sinds lange tijd verspreid, met daarin informatie over *hot items* in de hele wereld.

Abonneren kan via de website van de LWF: www.lutheranworld.org, onder het kopje News.

De Protestantse Kerk geeft wekelijks een nieuwsbrief uit met daarin nieuws voor iedereen die actief is in de gemeente. Wanneer u op de hoogte wilt blijven van ontwikkelingen, materialen en activiteiten in de kerk kunt u zich aanmelden via www.protestantsekerk.nl/nieuwsbrief. Elke maandagmiddag krijgt u dan de nieuwsbrief in uw mailbox.

Jeugdmuziekdagen 2018: Steden in de Bijbel

In een gezellig koetshuis aan de rand van Nunspeet verbleven van 10 t/m 12 mei ruim twintig kinderen met begeleiders om daar met elkaar muziek in te studeren en plezier te maken.

Elk jaar wordt bij de Jeugdmuziekdagen (georganiseerd door de Stichting Lutherse Werkgroep voor Kerkmuziek) muziek uitgekozen rond een bepaald thema. Dit jaar stond de (eenvoudige) kerkmuziek in het teken van 'Steden in de Bijbel'. Zo kwamen er heel wat Bijbelse steden in de liederen voorbij. Tussen de repetities door werden de kinderen vermaakt met allerlei activiteiten die veelal buiten plaatsvonden want het was heerlijk kampweer. De algemene leiding bestond uit de zussen Maria en Pieta van Twist.

Met eigen intermezzo's

Net als vorige jaren werd ook dit jaar het concert gehouden op zaterdagmiddag in de Lutherse kerk te Zwolle, onder leiding van Lydia Liefing & Els Hermanides. Het orgel werd dit keer bespeeld door Hans Jansen. Een aantal kinderen (gelukkig waren er ook weer jongens...) had een eigen instrument meegenomen en begeleidde de rest van het kinderkoor of speelde tussen de liederen door tijdens een van de vele intermezzo's. Zo waren er, onder andere, vier violen en een cello en was er muziek op trompet, dwarsfluit en piano.

Jeugdmuziekdagen, foto Chris Eekel

Dank met een roos

De kerk zat goed vol en na het concert vond er nog een korte vesper plaats, waarin dominee Margo Jonker voorging. Daarna kregen alle kinderen een roos van de ELG Zwolle, werden de begeleiders bedankt en werden de dagen afgesloten met een receptie. De verschillen tussen de kinderen waren dit jaar erg groot. Zo zit de jongste nog in groep 3, terwijl de oudsten al in de 2e klas zitten van het voortgezet onderwijs... Om die reden wordt nu nagedacht om komend jaar met twee kinderkoortjes te gaan werken. De kinderen kijken er in elk geval weer naar uit!

Chris Eekel

Koninginnezing 12: Koninklijk

Met een recordaantal deelnemers, een schitterende locatie en prachtig weer was het dit jaar opnieuw een groot feest bij Koninginnezing (KoZa). Dit jaar verbleef het projectkoor van 3 t/m 6 mei in een nieuwe accommodatie van Het Zwaluwnest in Ter Aar en vond het concert plaats in de Lutherse kerk van Den Haag.

De 85 deelnemers in de leeftijd van een paar maanden tot over de 75 jaar werden net als vorig jaar verdeeld over drie koren. De volwassenen repeteerden zes keer per dag onder leiding van Jeroen de Haan, cantor-organist van ELG Woerden. De kinderen repeteerden minder en waren opgesplitst in een kinderkoor onder leiding van Mark Tempelaars en een tienerkoor geleid door Kike de Jong. Jaline Schaak droeg zorg voor de begeleiding van de instrumentalisten. Naast deze verdeling waren er ook genoeg oppassers voor alle kinderen inclusief stagiaires bij de oppas en in de keuken.

Koninklijk in Den Haag

Het thema dit jaar was *Koninklijk*. Zo gekozen omdat gezongen werd in de 'Hofstad' Den Haag. En ook dit jaar waren er weer veel bijzondere momenten. Zo werd, dankzij het mooie weer, tussen de repetities lekker gezwommen en gespeeld in de waterspeeltuin naast het gebouw. Op 4 mei stonden allen, met een trompettist, om 20.00 uur twee minuten stil in een grote kring midden in het weiland. Op zaterdag was er 's avonds

een Koninklijk bal, waarvoor iedereen z'n mooiste kleren had aangetrokken en met elkaar op live muziek werd gedanst. Op zondag 6 mei werd medewerking verleend aan de lutherse eredienst, geleid door dominee Trinette Verhoeven met afsluitend een koffieconcert van een klein uur.

Volgend jaar is er weer een KoZa: van 2 tot en met 5 mei 2019 in groepsaccommodatie 'de Eiken Stek' in Wekerom. Volgens de Facebookpagina van KoZa zijn de eerste 70 aanmeldingen alweer binnen...

Meer info & foto's op www.koninginnezing.nl

Chris Eekel